VAN GENNEP

ARNOLD

MAGNUM

Geniul organizării

Formula franceză și engleză vs. formula germană

agatha

ARNOLD VAN GENNEP

GENIUL ORGANIZĂRII

Formula franceză şi engleză
vs. formula germană

COLECȚIA MAGNUM

ARNOLD VAN GENNEP

GENIUL ORGANIZĂRII

Formula franceză şi engleză vs. formula germană

agatha

Traducere: Sînziana Barangă
Ediţie îngrijită de Fulvia Meiroşu
Concept grafic şi DTP: S.C. MondoRo S.R.L.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
VAN GENNEP, ARNOLD
Geniul organizării: Formula franceză şi engleză VS/ Formula germană / Arnold van Gennep; trad.: Sînziana Barangă; ed. Fulvia Meiroşu. - Piteşti: Editura Agatha, 2003
Tit. orig. (fre): Le genie de l'organisation
ISBN 973-85794-6-5

I. Barangă, Sînziana (trad.)
II. Meiroşu, Fulvia (ed.)

39

Librairie Payot & Cie, 1915, Paris

Tel.: 745.50.98, 0740 302 189
Fax: 0248.251.588
e-mail: comenzi@editura-agatha.biz
www.editura-agatha.biz

ISBN 973-85794-6-5

Această carte a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor

Câteva cuvinte despre Arnold Van Gennep (1873-1957)

Arnold Kurr Van Gennep se naşte la Ludwigsburg, în Würtemberg, pe 23 aprilie 1873. Tatăl său, descendent al unor emigranţi francezi, este locotenent la Curte. Mama sa, al cărui nume îl va adopta, se trăgea dintr-o familie originară din Olanda.

Arnold Kurr Van Gennep are doar şase ani când părinţi lui se despart. El şi mama sa se stabilesc atunci la Lyon, oraş în care băiatul face clasele primare. Elev turbulent, este trimis în 1883 ca intern la Colegiul Saint-Barbe din Paris. Anul următor, mama sa se recăsătoreşte cu un chirurg din Lyon, doctorul Paul Raugé. Cuplul se stabileşte la Nisa, apoi la Challes-les-Eaux. Tânărul Van Gennep este transferat la liceul din Nisa, unde se dovedeşte un elev excelent, iar apoi încearcă să studieze filologia la liceul din Chambéry. Respins din cauza matematicii, merge la liceul din Grenoble.

Savantul din el se manifestă foarte devreme, căci

deja de câţiva ani îşi ocupa timpul liber şi vacanțele cu cercetarea monedelor vechi. Este de asemenea pasionat de preistoria regiunii Savoia, în special de civilizațiile lacustre. „Aceste două manii [...] au avut avantajul nu doar de a mă învăța să alcătuiesc eu însumi o bibliografie, să clasez meticulos faptele după cele mai mici caracteristici, să studiez documente originale [...] dar şi să intru în contact cu tot felul de oameni din oraşe, orăşele şi sate". O pasiune pentru geografie şi un simţ puternic pentru obiect şi concret stau la originea carierei sale. Un dar prodigios pentru însuşirea limbilor sporeşte şi mai mult aptitudinile sale de etnolog.

Odată terminat liceul, Van Gennep se înscrie la Şcoala de limbi orientale pentru a studia araba şi la Şcoala Practică de Înalte Studii (secția ştiinţelor istorice şi filologice) pentru lingvistică generală şi egiptologie. În afară de acestea urmează cursuri la secția de ştiințe religioase. În paralel (1894-1897) publică primele articole, consacrate numismaticii. Dar foarte repede, faptele sociale vor ocupa primul loc în preocupările sale ştiinţifice. Un subiect de cercetare şi reflexie îi va servi la tranziția între numismatică şi etnografie: mărcile de proprietate. Pe parcursul a câțiva ani culege un mare număr de date în acest sens, după ce stabilise un „Chestionar" publicat în „Revista Tradițiilor populare". Studiul mărcilor de proprietate prezintă pentru el un

interes considerabil şi îl face să propună o explicaţie personală a anumitor interdicţii şi să „revizuiască orice teorie despre tabu-uri, să reia chestiunea originii scrisului şi alfabetelor, [...] ideea că marca creează un loc de apartenenţă şi de înrudire; să examineze care este situaţia exactă, în raport cu limbile propriu-zise sau comune, a limbilor speciale”.

În 1897 Van Gennep rupe relaţiile cu familia, care nu fusese de acord cu căsătoria sa. Se vede atunci nevoit să-şi facă o situaţie. Acceptă postul de profesor de franceză la liceul din Czestochowa, în Polonia. Rămâne aici patru ani şi profită de această perioadă pentru a învăţa rusa, poloneza cât şi alte limbi slave.

În 1901 Van Gennep revine la Paris. Cunoaşterea atâtor limbi îi permite să obţină postul de şef de traduceri la Oficiul de informaţii agricole al Ministerului Agriculturii. În paralel devine interesat de problemele care frământă şcoala de antropologie engleză şi pe sociologii francezi, ca Emile Durkheim şi Marcel Mauss: totemismul, tabu-ul, formele originale ale religiei, relaţiile dintre mit şi rit. Studiază un maximum de surse culese din Madagascar de diverşi autori. Van Gennep abordează aceste lucrări cu originalitate şi noutate. El înţelege tabu-ul ca o instituţie socială - nu numai religioasă - dintre cele mai importante, ce se menţine prin obiceiuri, expresii ale ideii de obligaţie.

Această concepţie poartă în ea teoriile moderne despre tabu. Complicațiile şi reflecțiile lui Van Gennep pe aceste teme duc la publicarea primelor sale două lucrări: *Tabu şi totemism în Madagascar* şi *Mituri şi legende din Australia*, în care denunță etnocentrismul.

În 1908, Van Gennep începe să trăiască din lucrările sale personale: conferințe, traduceri, cronici regulate şi colaborări la diverse reviste. Un an mai târziu termină o lucrare capitală, *Riturile de trecere*. Remarcabila sa schemă de analiză a riturilor îşi păstrează şi astăzi întreaga valoare. Aceste fenomene se împart în trei etape: separarea, pragul şi reunirea; după caz, aceste secvențe par de importanță inegală: astfel separarea este, de exemplu, una marcată în funeralii; reunirea de naşteri; pragul de căsătorii. Aceste secvențe prezintă avantajul de a putea fi aplicate în cazul oricărui rit de trecere în orice societate.

Urmează *Formarea legendelor* (1911) şi un an mai târziu teza de doctorat *(Stadiul actual al totemismului)*.

În 1912, prima catedră de etnografie şi istorie comparată a civilizațiilor este creată grație mecenatului fraților Borel. Henri Alexander Junod, misionar şi etnolog al populației Thonga (de pe coasta de est a Africii de Sud) renunță în favoarea lui Arnold Van Gennep, care va rămâne la Neuchâtel din 1912 în 1915. Participă la reorganizarea Muzeului, căruia îi publică

primul ghid (1914). Principal iniţiator al primului Congres internaţional de etnologie şi etnografie care se ţine în oraş în perioada 1-5 iunie 1914, va fi expulzat din ţară în 1915 în urma publicării unui articol în „Depeşa de Toulouse”, articol considerat calomnios pentru Elveţia. În momentul redactării lucrării de faţă, el era încă directorul Revistei de Etnologie şi Sociologie şi profesor de istorie comparată a civilizaţiilor la Universitatea din Neuchâtel.

În timpul războiului din 1914-1918, Van Genep este adus de Poincaré la Ministerul Afacerilor Externe, unde rămâne până în 1922. Între timp, publică o altă lucrare importantă, *Tratatul comparativ al naţiunilor* (1921), în care, printr-o analiză detaliată a simbolurilor unei naţiuni – istorie, costume, drapel, obiceiuri – prin studiul fenomenelor lingvistice şi a diverselor tipuri de frontiere, încearcă să vadă cum se defineşte o naţiune. Redevenit independent pentru a putea face un turneu de conferinţe în Statele Unite despre meşteşugurile şi cântecele populare din Franţa, îşi reia în acelaşi timp şi lucrările care îi permit să-şi asigure traiul şi opera personală. Abia după 1945, când are mai mult de 72 de ani, centrul naţional de cercetare ştiinţifică îi acordă o subvenţie, ceea ce îi permite să-şi consacre toate forţele redactării lucrării *Manual de folclor francez contemporan.* Acesta va rămâne totuşi neterminat,

atunci când moare la Bourg-la-Reine, în 1957.

Francezii îl consideră unul din fondatorii etnografiei franceze, iar în etnologia universală a rămas creatorul conceptului de "rituri de trecere". Noutatea pe care a adus-o Gennep în domeniul etnologiei şi antropologiei culturale la începutul secolului XX a fost o metodă diferită de cercetare în domeniu: el punea accentul pe studiul direct al faptelor, aşa cum se desfăşurau ele în mediul lor natural şi social. Până atunci, accentul fusese pus pe cercetarea indirectă, prin intermediul jurnalelor de călătorie sau al chestionarelor completate de misionari şi alţi intermediari. El şi-a ilustrat metoda prin propriile cercetări făcute în Algeria, din care au rezultat două cărţi: *Studiu de etnografie algeriană* (1911) şi *În Algeria* (1914).

Prefață

Nu am considerat necesar, în paginile care urmează, să revin asupra unor lucruri deja intrate în domeniul Istoriei. Nici un om dotat cu spirit critic şi voit imparţial nu poate să nege responsabilitatea directă a guvernului german în declanşarea războiului, loialitatea Belgiei, prudenţa politică a Angliei, legitimitatea Franței. Nimeni n-ar putea găsi vreun argument, chiar infim, care să justifice maniera crudă a germanilor de a purta un război cu non-combatanți şi de a distruge sistematic oraşe biserici, uzine, pacheboturi. Acest popor a ajuns, din ordinul guvernanţilor săi, într-o formă aproape incredibilă de regresie intelectuală şi morală. Terorii Revoluției Franceze i s-a adăugat teroarea mondială. Acuzaţiile nu folosesc la nimic. Este mai important să căutăm baza pe care a putut fi constituită atitudinea regresivă şi cum, prin contrast, cea a Aliaților prezintă,

dacă o analizăm, o frumusețe morală și o forță superioară, grație cărora va fi posibil să se reia, chiar dacă părea distrusă pentru totdeauna, civilizația începută de generațiile anterioare și la progresul căreia este de datoria imediată a fiecăruia să contribuie pe cât poate.

Saint-Blaise (Neuchâtel), 15 mai 1915

I

Atunci când chimistul Ostwald[1] le-a anunțat compatrioților săi că putea în sfârşit să le dezvăluie „secretul" forței lor, savanții din toate țările nu au avut de ales: trebuia să aştepte. O formulă, pentru a fi cu adevărat ştiințifică, trebuia să rezume în puține cuvinte un foarte mare număr de fapte care constituiau o categorie definită, pe de-o parte, iar pe de altă parte, să dea posibilitatea să se discearnă care sunt lucrurile noi, descoperite ulterior acestei categorii definite. În consecință, orice formulă prezintă un anumit caracter de generalitate literară, iar marele public e tentat, la început, să găsească semnificații la care autorul nu se

[1] Wilhelm Ostwald (1853-1932), chimist german, a scris numeroase lucrări în domeniul chimiei analitice, electrochimiei, chimiei anorganice, fizico-chimiei. În 1909 a primit Premiul Nobel pentru chimie. În paralel a fost pasionat de filosofie (Filosofie modernă naturală, Piramida ştiințelor), de teoria culorilor şi a sprijinit activ mişcarea pacifistă. (nota trad.)

gândise. Formula lui Buffon[2], *stilul este omul,* sau cea a lui Proudhon[3], *proprietatea înseamnă furt,* sau formulele lui Descartes, Schopenhauer, Darwin, Nietzsche nu pot fi înțelese fără o discuție analitică aprofundată.

La fel se întâmplă şi cu formula lui Ostwald. Nu putem nici să-l considerăm pe autor o nulitate, nici să anulăm o viață întreagă de muncă, de descoperiri şi de publicații doar din patriotism, aşa cum nu putem prefera din patriotism o anume teorie ştiințifică, alteia.

Trebuie să admitem *à priori* că Ostwald a vrut să spună altceva, decât teza al cărei autor este acuzat că a fost. În fond, Ostwald este singurul german care a încercat încă de la începutul războiului să se ridice asupra argumentelor prezentului şi să justifice printr-o concepție generală un sistem propriu de guvernare şi un mod determinat de viață socială.

Formula sa, imediat comentată peste tot şi difuzată în Germania chiar şi în cele mai mici sate, a avut o influență profundă asupra mentalității germane colective. Ea justifica tot: declarația de război, violarea Belgiei, invazia Franței, depopularea şi ruinarea sistematică a țărilor ocupate; ar fi putut justifica chiar

---

[2] George Leclerc, conte de Buffon (1707-1788), scriitor şi naturalist francez (nota trad.)

[3] Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), socialist francez (nota trad.)

distrugerea completă a Parisului şi pârjolirea Varşoviei. Soldații germani deveneau deodată agenții unei forțe superioare oricărui sentiment de milă sau dreptate: ei trebuiau să fondeze prin sabie, sânge şi foc, Europa *organizată*. Viitorul Wilhelm al II-lea era al doilea Carol cel Mare. Trebuie deci să înțelegem exact ce a vrut Ostwald să spună şi să vedem dacă faptele i-au justificat formula. În cazul unui răspuns negativ, trebuie să încercăm să discernem cum stau de fapt lucrurile şi să propunem o formulă nouă, care va putea servi drept bază a reconstituirii morale şi sociale a Europei Centrale, după restabilirea păcii.

II

Reamintesc întâi textul lui Ostwald:

„Germania vrea să organizeze Europa, care până acum nu a fost organizată... Vă voi explica acum marele secret al Germaniei. Noi, sau poate mai degrabă rasa germanică, am descoperit principiul organizării. Celelalte popoare trăiesc încă sub principiul individualismului, în timp ce noi, germanii, suntem sub cel al organizării".

Este vizibil imediat că unii termeni ai acestei formule sunt absolut improprii. Ostwald este un mare chimist, dar un etnograf slab. Dacă nu, nu ar fi vorbit de o rasă *germanică*. Să-şi consulte colegii, căci Germania are mulţi etnografi excelenţi. Îi vor spune că acest cuvânt rasă aparţine vocabularului anatomic, şi mai ales, antropologic, în timp ce cuvântul *germanic* aparţine

vocabularului lingvistic. Nu poate exista o rasă germanică aşa cum nu există o rasă celtică, nu existau nici rasa latină, sau franceză, sau rusă, sau semită. Acest lucru are o mare importanţă: profesorul de chimie atribuie unei entităţi umane inexistente marea descoperire, care, după el, pune Germania modernă deasupra celorlalte popoare. Triburile care vorbeau dialecte germanice erau constituite din tot atîtea rase metisate între ele cît şi triburile care populau Galia în timpul cuceririi lui Cezar: peste tot în Europa existau la începuturile timpurilor istorice, descendenţi ai mai multor rase preistorice, Cro-Magnon, Spi-Neanderthal, Heidelberg şi multe altele. Era o amestecătură de blonzi şi bruneţi, de înalţi şi scunzi. Rămîne de aflat cărora dintre toate aceste complexe etnice îi atribuie Ostwald invenţia organizării. Dacă îşi pune această întrebare şi dacă se informează de la savanţi competenţi va vedea că este foarte greu de răspuns la ea.

Prin această întrebare, care nu pare prea importantă, Ostwald încearcă să ofere o bază milenară faptului pe care îl defineşte. Spunând: „Noi germanii" el s-ar putea plasa în timp după 1870. Sau, maximul pe care l-ar putea face, ar fi să se întoarcă pînă în Evul Mediu, de exemplu, făcînd aluzie la sistemul organizat numit Sfîntul Imperiu Roman-Germanic; atunci erau măcar în teorie o Germanie şi germani, grupaţi în naţiune.

Imediat argumentul ar fi altul:

Dacă Oswald ar avea dreptate, triburile germanice ar fi putut inventa „organizarea" în câmpiile septentrionale...unii spun în Sud-Estul Danemarcei, alții între Nistru şi Prut, deci în câmpiile ucrainene, iar alții spun între Urali şi Caucaz ... şi ar fi putut elabora, departe de Europa meridională, un sistem de viață politică şi socială pe care să-l fi adus în Europa Centrală şi grație căruia ar fi reuşit să distrugă Imperiul Roman pentru a pune bazele Europei moderne.

Dar documentele dovedesc că dacă într-adevăr triburile germanice erau organizate, erau organizate în triburi ostile între ele, asemenea celor din Kurdistan şi Arabia în zilele noastre şi nu mai mult decât acestea grupate ca nație. Caracterul general al Marilor Invazii este ciocnirea dintre dezordine, dezorganizare şi organizare. Romanii sunt cei care i-au organizat pe gali şi care, mai apoi, au integrat în sistemul lor de guvernare triburile germanice care succesiv au trecut forțat Limes, acest imens tranşeu cu două maluri, cu posturi de observație care plecând de la Belgica pentru a ajunge la Dunăre trebuie să separe două lumi ireconciliabile.

În orice caz, observația lui Ostwald este eronată. Triburile germanice nu erau organizate în sens politic şi economic precis, în timp ce romanii erau. Dar dacă triburile germanice sunt eliminate, care este momentul

decisiv în istoria Europei Centrale? Este acela al lui Carol cel Mare, adică al unui descendent al germanilor barbari asimilaţi de mediul galo-roman şi căutând chiar la sursă, adică la Roma, bazele pe care să le stabilească o Europă Centrală? Grija lui Carol cel Mare a fost de a împinge organizarea până spre Centrul Europei, trupele de care se loveau cele două principii politice, economice şi etice.

În acel moment nu existau în aceste regiuni nici germanii, nici triburile germanice, ci doar un conglomerat de triburi care vorbeau dialecte slave de la Elba, Saale şi Naab[4], până la Volga. Aceste populaţii slave, încet-încet antrenate şi ele la rândul lor în *mişcarea civilizatoare venită dinspre miazăzi, au supravieţuit pe meleagurile lor schimbându-şi limba.*

Fondul populaţiei rurale din regatul Prusiei nu este nici germanic nici german, ci slav. Toţi aceştia consideraţi în general drept descendeţi direcţi ai triburilor germanice autentice, ca, de exemplu, mecklemburghezii, brandenburghezii, prusacii, pomeranienii, saxonii, silezienii, sunt descendenţi ai slavilor înrudiţi cu ruşii, dacă sunt blonzi şi înalţi, sau ai slavilor înrudiţi cu ucrainienii şi cu o parte din polonezi sau cehi, dacă sunt scunzi şi bruneţi.

[4] Saale şi Naab, râuri în regiunea Oberpfalz din Germania (nota trad.)

Etnografii şi folcloriştii germani ştiu foarte bine aceasta, dar regele Prusiei, chiar dacă o ştie se fereşte să proclame aşa ceva, căci ar însemna să mărturisească faptul că dintre toţi suveranii Germaniei, el este ultimul care ar avea dreptul moral de a se erija într-un apărător înfocat al germanismului.

Adevăraţii descendenţi ai triburilor germanice şi care în ciuda asimilării romane au păstrat unele dintre caracterele lor primitive, îi găsim astăzi în Frise, Olanda, Palatinat, Lorena şi Alsacia, o parte din Wurttenberg şi în Elveţia cât şi, sporadic, în Marea Britanie, în Franţa, în Piemont şi în Spania.

Pe scurt, argumentul etnic este tocmai cel care s-ar putea invoca cel mai puţin în favoarea formulei lui Ostwald. Sau dacă totuşi acest argument ar fi menţinut, ar însemna să afirm că factorul organizării a fost descoperit şi aplicat de strămoşii englezilor, olandezilor, francezilor, alsacienilor, wurthemburghezilor şi elveţienilor, căci patru şesimi din strămoşii germanilor moderni nu sunt altceva. Cu siguranţă nu la acest rezultat vroia să ajungă Ostwald.

III

Din formulă rămîne deci: „Noi, germanii am descoperit principiul organizării". S-au adus critici facile acestei fraze. S-a reamintit că Imperiul Roman descoperise deja organizarea şi că dacă s-au format în Europa state organizate, acest lucru s-a făcut după exemplul dat de francezii lui Carol Cel Mare, Filip August, Ludovic cel Sfânt, Ludovic al IV-lea şi Napoleon I. Dintre toate ţările Europei, Franţa este cea care a avut în acest sens cel mai pronunţat simţ. Ea nu s-a mulţumit doar cu o simplă aplicare a sistemului roman, ci a elaborat o întreagă serie de adaptări la condiţiile sociale mereu altele. Am amintit, de asemenea, că administraţia militară, juridică şi financiară, concepute de Convenţie şi pusă la punct de Napoleon este cea care a servit drept model tuturor statelor moderne. Deci,

Franța a arătat prima în ce constă și cum funcționează un stat cu adevărat organizat sau, pentru a adopta o altă formulă a lui Ostwald: „totul are în vedere, tinde, vrea să obțină de la fiecare individ maximum de randament în sensul cel mai favorabil pentru societate". Nu insist asupra acestui punct.

Ca etnograf, trebuie doar să adaug că organizarea este un element necesar oricărei vieți sociale, oricât de rudimentară ar fi ea. Atîta timp cît nu există organizare, vorbim doar despre hoarde.

De altfel, diferitele grupări au inventat diverse sisteme: cel al totemismului, al claselor de vârstă, al clanurilor, al triburilor, al castelor, al națiilor (Cele Cinci Națiuni ale Indienilor din America de Nord; Națiunile Indigenilor Australieni) etc. Nu înseamnă că, pentru că „sălbaticii" nu au nici cărți, nici ziare, aceştia nu sunt conştienți de importanța, pentru păstrarea coeziunii sociale, a principiului organizării. Sunt atât de conştienți încât, învățătura dată novicilor în ceremoniile de inițiere constă înainte de toate în a explica mecanismul relațiilor de înrudire şi de legitimitate între indivizi.

Pe de altă parte, istoria ne oferă un caz chiar mult mai precis decât cel al Germaniei: Egiptul. Pe măsură ce se publică incripțiile, papirusurile, pătrundem mai adânc în mecanismul guvernării egiptene, în care totul era ierahizat, în care cele mai mici detalii erau puse la

punct, organizate, gândite, consemnate, de o mulţime de scribi, în care producţia economică era cunoscută de administraţiile centrale în aşa fel încât serviciile de aprovizionare a armatei funcţionau la fel de bine ca în zilele noastre, în care munca era repartizată diferitelor categorii de sclavi. Într-o epocă în care grecii, latinii, cât şi toţi vecinii lor nu erau încă decât triburi împrăştiate trăind de pe o zi pe alta, pe malul Nilului se dezvolta o civilizaţie în care totul era organizat, reglementat din punct de vedere administrativ, după principiul unei ierarhii sacre. Acastă civilizaţie a durat aproape patru mii de ani. Ce sunt în comparaţie cu aceasta cele câteva secole de existenţă istorică ale germanilor şi chiar ale triburilor germanice?

Aceasta civilizaţie nu ar fi putut să dureze atât, decât pentru că din generaţie în generaţie s-a transmis acest principiu - *factorul* fundamental al vieţii sociale este tocmai organizarea.

Iar mai târziu: Platon şi Aristotel n-au reflectat ani întregi asupra formei pe care să o dea acestui factor, pe care şi ei îl considerau primordial ? Biserica catolică nu este ea un model de organizare? În secolelele XVIII şi XIX nu au vrut zeci de scriitorii să „reorganizeze” funcţionarea socială? Nu tocmai acest factor şi nu alţii le-a părut întotdeauna cel mai important oamenilor politici şi economiştilor din toate ţările?

Nu: umanitatea nu i-a aşteptat pe germani nici pentru a descoperi organizarea şi, ceea ce este mai important, nici pentru a descoperi că organizarea este principiul esenţial în orice societate, că el este cel care asigură activitatea economică, care împiedică pierderile şi dezbinările care păstrează, din generaţie în generaţie, valorile individuale şi colective.

Este imposibil să admitem că Ostwald, deşi chimist, ar putea fi atât de puţin la curent cu istoria universală, că ignoră până şi existenţa Egiptului, a Romei, a lui Carol cel Mare şi a lui Napoleon. Cu siguranţă, a vrut să spună altceva. Însă terminologia este o nebuloasă. Noi trebuie să cercetăm, precum şcolarul din Salamanca, dacă vreo comoară intelectuală se ascunde sub acest înveliş grosier.

Ne-ar ajuta în acest scop o frază care dă o definiţie negativă: pentru Ostwald organizarea înseamnă ceea ce nu este individualism.

IV

Aşa că mai întâi va trebui să definim exact acest termen. Şi, în acest caz ne lovim de un sens banal şi un sens precis. Individualismul este privit în general ca fiind conceptul ce subordonează binele grupului sau interesele grupului, binelui sau intereselor individului. De aici ar rezulta că organizarea este sistemul în care binele şi interesele individului sunt subordonate celor ale grupului.

Iată, atunci seria de remarci care se impune: care sunt societăţile în care individul este absolut subordonat grupului? Rsăpunsul este simplu: toţi indivizii sunt în întregime subordonaţi grupului, indiferent de vârstă, sex, ocupaţie la cei mai primitivi dintre „sălbatici".

Această subordonare este foarte puternică: a) în sistemul totemic; b) în sistemul claselor de vârstă; c) în

sistemul castelor; d) în ordinul iezuiţilor.

Subordonarea este deja mai mică în sistemul: a) triburilor, b) cetăţilor greceşti; c) comunelor din Evul Mediu; d) corporaţiilor din sec. al XVIII-lea.

Este şi mai mică în ţări cu monarhii autocratice precum Rusia sau Prusia, unde Parlamentul este mai mult fictiv.

Ea are tendinţa de a se anula în viaţa cotidiană pentru a nu reapărea decât în caz de criză în ţările cu adevărat moderne ca Franţa, Marea Britanie, Italia şi Statele Unite.

Nu insist asupra detaliilor, nici asupra categoriilor intermediare în care s-au clasat ţări ca Elveţia, Spania, China etc. Dar trebuie să atragem atenţia asupra faptului că dacă forma de viaţă socială franceză şi engleză în care individul contează ca atare, este demnă de dispreţ, şi dacă maximul de perfecţiune se află la celălalt capăt al scării, înseamnă că Ostwald propune Germaniei ca model ideal regimul totemic sălbatic sau cel puţin regimul sclavagist al castelor din India!

Ori, lăsând la o parte orice sentimentalism, ar însemna că evoluţia istorică şi etnografică dovedeşte că omul a avut dintotdeauna tendinţa de a nu mai fi componentă amorfă a unui tot global, şi a vrut întotdeauna să devină un tot prin el însuşi, liber şi autonom.

Desființarea sclavagismului, sufragiul universal, eliberarea școlilor literare sau artistice de dogmele religioase sau științifice, sunt tot atâtea forme prin care, în decursul timpului s-a exprimat această tendință fundamentală a speciei umane.

Chiar admițând că savantul chimist ar fi un ignorant în istoria universală și în sociologia comparată, pare greu de crezut că ar fi vrut să impună Germaniei o astfel de regresie și că principiul organizatoric nu înseamnă decât *sclavia individului.* Trebuie, deci, să căutăm un nou sens, altul decât cel obișnuit și curent, cuvintelor organizare și individualism, folosite de el, să descoperim, dacă pot spune așa, ezoterismul ostwaldian.

V

Prima idee care ne vine în minte este că Ostwald a vrut să transpună în sociologie un punct de vedere fizico-chimic, deci mecanist. Nu este nevoie pentru aceasta să cunoşti teoriile chimice în detaliu, nici chiar formula lor.

Ostwald a încercat să înlocuiască printr-o teorie nouă teoria biologică vulgarizată de Darwin, de Spencer şi de o întreagă şcoală în secolul al XIX-lea. În loc să considere, de exemplu, statul drept organism ale cărui grupări secundare ar fi celulele, indivizii fiind la rândul lor elementele acestor celule, Ostwald a dorit să considere grupurile sociale ca fiind combinaţii chimice. Există în ambele cazuri elemente stabile şi elemente instabile; punând împreună anumite grupuri sau anumiţi indivizi se produc reacţii, iar în alte cazuri apar amalgamarea sau disocierea.

Toţi aceşti termeni aparţin în aceeaşi măsură vocabularului chimiştilor cât şi celui al politicienilor şi sociologilor. Ostwald nu este aici un inventator: un savant belgian, Emile Waxweiler, director al Institutului de Sociologie Solvay, este primul care a analizat în detaliu fenomele sociale din punct de vedere energetic, sub influenţa lui M. Ernest Solvay. De remarcat că şi Ostwald are relaţii directe cu Solvay, întrucât conduce un Institut de Chimie fondat de către acesta din urmă la Leipzig şi face aici descoperiri răsunătoare, rapid aplicate armatelor aliate.

Prin intermediul unor colaboratori aleşi, marele industriaş belgian a transpus în diverse domenii o teorie dinamistă generală pe care a expus-o el însuşi într-o lucrare importantă, rămânând în domeniul fizicii şi chimiei. Înaintea sa, Fouillé elaborase teoria despre ideile-forţă, iar Nietzsche formase o concepţie generală despre voinţă ca energie activă. Şi chiar unii filosofi greci au devansat cu secole întregi această viziune de interpretare.

Dar pînă acum nimeni nu a îndrăznit să depăşească o anumită limită, nici să identifice similarităţi între indivizi şi corpuri simple sau compuse şi nici să compare un războinic cu acidul sulfuric. Căci oricine ştie foarte bine că fenomenele sociale sunt diferite de cele neînsufleţite prin faptul că cele din urmă nu aparţin decât

unui plan şi nu au decât două aspecte, dacă pot spune aşa, în timp ce fenomenele sociale aparţin mai multor planuri şi au faţete multiple. Inorganicul este fix, viul este mişcător; inorganicul este stabil, viul este instabil. Teoriile bazate pe biologie (darwinism, stat-organism, etc.) explică un aspect al acestor fenomene vii care sunt fenomenele sociale, dar unul singur; aşa cum teoria fizico-chimică dinamistă sau energetică explică un alt aspect al chestiunilor sociale, dar tot unul singur.

Vor trebui găsite încă multe alte interpretări de metodă pentru a înţelege exact probleme atât de complexe, interacţiuni atât de fluctuante, factori atât de contradictorii, probleme atât de neprevăzute, ca cele ce fac obiectul de studiu al etnografiei, sociologiei, psihologiei individuale şi colective, lingvistici, esteticii, pe scurt al ştiinţelor umaniste. Rămâne de văzut acum dacă Ostwald îşi onorează compatrioţii, propunându-le o concepţie pur fizico-chimică în măsură să ducă la analizarea dintr-un anumit unghi al ansamblului mecanismului relaţiilor sociale, deci organizarea Statului. Ca să fiu mai clar, voi da un exemplu din viaţa actuală.

Este evident că în toate armatele şi la toate popoarele aflate sau nu în război, factorul principal şi esenţial al coeziunii este în momentul acesta patriotismul. Patriotismul ca atare nu este nou. Atenienii ştiau ce

înseamnă, ca şi cetăţenii romani, ca şi Ioana d´Arc, ca şi englezii, francezii, italienii etc şi nu în ultimul rând, japonezii.

Este un sentiment colectiv, aşa că în calitatea sa de sentiment nu are de ce să fie gândit sau justificat.

Ori, în perioada revoluţiei şi în 1870, francezii erau patrioţi, au luptat cu patriotism şi din patriotism. N-a fost nevoie să le dicteze cineva linia de conduită; guvernul nu a luat măsuri speciale pentru a trezi acest sentiment; toţi indivizii se simţeau călăuziţi într-o aceeaşi direcţie.

În războiul actual, situaţia este alta. Popoarele din toate ţările Europei erau pacifiste. Cel mai pacifist dintre toate este poporul german. Şi ce a făcut guvernul său? A privit patriotismul din punct de vedere dinamist, a considerat că orice sentiment colectiv poate deveni o forţă pe care o poate capta, dirija şi transforma. Pentru a acţiona asupra acestui sentiment a centralizat presa, a oganizat un sistem de emisari şi de reprezentanţi în ţările neutre, pe scurt, a acţionat ca un industriaş care găseşte o materie primă bogată. Era de ajuns să adapteze maşini, să recruteze ingineri, să fondeze o piaţă de desfacere, să menţină nivelul extracţiilor etc. Germania a devenit deci o enormă uzină unde se fabrică patriotism pentru consumul local şi dacă se poate şi pentru export.

Piesele fuseseră pregătite deja, mult înainte: când a

început războiul mecanismul a fost montat în câteva zile şi continuă să funcţioneze.

În Anglia, Franţa, în colonii, în Italia dar şi în alte ţări neutre a căror populaţie a trebuit mobilizată, deci determinată să suporte o formă nou dar tranzitorie de viaţă socială, s-a făcut de asemenea apel la patriotism, dar nu în acelaşi fel: nu a existat o presiune constantă a guvernului asupra maselor; ci masele au fost cele care s-au îndreptat încet-încet, cu suişuri şi coborâşuri, într-o direcţie comună. Ar fi fost oare posibil ca irlandezii, care se opuneau Angliei chiar înaintea izbucnirii războiului, să se lase întorşi din drumul lor de către constrângerile guvernamentale? Sau că francezii ar fi devenit patrioţi la ordin? Guvernele neutre nu au fost avantajate de punctul de vedere ostwaldian şi prusac.

Un alt exemplu. În toate ţările occidentale, istoria bătăliilor religioase demonstrează că tendinţele colective sunt cele care au impus politica guvernelor. În Germania, de exemplu, religia nu a fost niciodată altceva decât o armă în mâinile guvernanţilor, deci o forţă de constrângere şi de însufleţire ca oricare alta, adică la fel ca şi bogăţia, armata sau magistratura. Germanii nu judecă la fel ca noi conţinutul estetic sau filosofic al religiei: ei văd în ea un instrument pentru a conduce oamenii pe căile pe care cei puternici le etichetează drept bune sau juste.

Ceea ce s-a încercat prin Restaurație și de către Napoleon al III-lea, canalizarea religiei în scopul de a face din ea un mijloc de guvernare, este un lucru normal în Germania de secole întregi, mai mult ca în Rusia. Francezii au arătat clar că nu înțelegeau așa lucrurile și fie și numai ideea unei astfel de industrializări a sentimentului religios l-ar face să sară în sus pe un englez sau pe un american.

Lista acestor exemple ar putea fi mărită, arătând cum guvernul german a folosit în stil „energetic" sentimentul de fidelitate, de onoare, știința, literatura și arta, berea, porcii, cuprul etc. Toate acestea, din punctul de vedere al puterii, sunt produse care aparțin aceleiași categorii, trebuie tratate la fel și se exploatează cu ajutorul unor tehnici perfecționate.

VI

Această mecanizare a activităților individuale, fără să se țină cont de valoarea lor intelectuală sau nu, şi mai ales, nici de producătorul de energie, adică de om, în carne şi oase, de individul ce are dreptul la o personalitate a sa, aceasta numeşte Ostwald „organizare”.

Contrariul este pentru el individualismul, adică un sistem social în care producătorul de energie vie este demn de respect.

Nietzsche, care înțelesese foarte bine superioritatea Franței şi care prezisese compatrioților săi prăbuşirea definitivă în cazul în care nu se schimbau, spunea: ce contează o filozofie, contează filozoful. Eu aş spune la fel: ce contează forma de activitate, ceea ce contează e omul. Într-adevăr, un filozof poate creea mai multe filozofii, un om poate avea mai multe forme de activitate.

Cum altfel, poate decât dispreţuindu-ne pe noi înşine am putea noi, occidentalii, să acordăm unei puteri oarecare, politică sau ştiinţifică, dreptul de a ne impune un anumit fel de activitate (gândire, sentiment, industrie, comerţ, ştiinţă, artă etc.) care i s-ar părea acestei puteri mai utilă ca forţă socială!

Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, în Anglia, cât şi în Franţa, ia naştere marea mişcare de eliberare, care curând va ajunge la teoriile celor pe care îi numim utopişti: scopul suprem pe care ei îl atribuie progresului umanităţii este o stare socială în care fiecare şi-ar exercita talentele fără constrângeri de nici un fel, deci fără constrângerea economică, nici politică, nici religioasă, nici estetică. În Statele Unite, unde suntem departe de utopii, totuşi, se consideră că fiecare poate, fără probleme să-şi schimbe meseria până când găseşte în sfârşit una pentru care să aibă ceva aptitudini. Ceea ce înseamnă de fapt că orânduirea ideală pentru noi toţi, francezi şi anglo-saxoni, este aceea în care individul poate presta de la sine, prin voinţa sa liber aleasă, un maxim de muncă utilă cu un minim de efort.

Ori, teoria randamentului maxim are şi ea o mare importanţă pentru Ostwald. El consideră că cea mai bună organizare este cea în care se consumă un minm de forţă şi se obţine un maxim de producţie, punct de vedere fundamental industrial.

Aceasta se obţine prin diviziunea muncii, astfel încât sarcina să-i fie indicată fiecăruia de către cel care este deasupra lui în ierarhia unei munci specializate. Este adevărat că această formă de organizare a activităţii industriale şi comerciale a jucat un rol important în dezvoltarea economică a ţărilor europene şi americane în secolul al XIX-lea. Ostwald se laudă cu descoperirea sa germanilor. Cât de tare se înşală!

Este o invenţie englezească şi care a avut teoreticienii săi, dintre care pe unul cel puţin, Adam Smith, Ostwald trebuie să-l fi ştiut.

Nu este foarte important să ştim de unde s-a informat savantul german, poate din vreo broşură de propagandă, poate de la vreun coleg pangermanist sau poate a fost pur şi simplu entuziasmat de vizitarea unor uzine germane unde nu i s-a spus că totul nu este decât o adaptare a sistemului englez.

Francezii ştiu la fel de bine ca şi germanii ce înseamnă specializarea şi diviziunea muncii, şi cum se obţine de la mâna de lucru umană sau de la maşini un maximum de randament. Aceste noţiuni există în toate ţările noastre încă de la începutul secolului al XIX-lea, abc-ul meseriei şi calul de bătaie al economiştilor. Ba, mai mult chiar, în Alsacia şi-au făcut şcoala germanii; de aici a pornit, după 70, dezvoltarea industrială germană modernă. Şi dacă alsacienii cunoşteau marea industrie

este pentru că aceasta căpătase în Franţa o înflorire extraordinară, în timpul lui Ludovic Filip şi Napoleon al III-lea.

Nu numai că nu au descoperit compatrioţii lui Ostwald aceste principii, dar le-au preluat de la detestaţii englezi prin intermediul „superficialilor" francezi.

VII

În afară de englezi şi italieni, toate popoarele Europei centrale şi septentrionale nu prea înțeleg caracterul specific al Franței. Chiar în Elveția există încă o lipsă de înțelegere în ceea ce ne priveşte. Toate popoarele germanice concep viața socială de la 1870 încoace sub o formă pe care înfrângerea Franței le-a părut să o justifice, pe care infiltrarea metodelor de învățământ germane le-a consolidat-o, pe care propaganda scrisă şi orală au răspândit-o.

Ostwald a rămas în afara concepției compatrioților săi: aceştia nu ne acuză de individualism, ci de *dezordine*.

„Bieții" francezi mergeau, conform opiniei generale comune, spre propria pierzanie.

Dar din partea englezilor am întâlnit mai întâi fie o

apreciere răutăcioasă înaintea Antantei, fie o apreciere admirativă la cei ce călătoriseră *„în străinătate"* şi mai ales întotdeauna o stimă profundă ce însemna: De atâtea secole de când durează meciul acesta nu am reuşit să învingem nici unul, nici celălalt, în nici un domeniu; am fost rând pe rând pe punctul de a învinge, dar abia ajuns unul din noi aproape de final, celălalt se ridica imediat şi punea din nou victoria sub semnul întrebării.

Oricine cunoaşte Anglia, regăseşte la ea aceeaşi succesiune de lupte interioare continue, aceeaşi remaniere neîncetată a modurilor de viaţă ca şi în Franţa. Sunt două popoare în perpetuă stare de efervescenţă creatoare. Singura diferenţă pe care o remarc este că aceasta se vede mult mai puţin la englezi pentru că aceştia sunt mai puţin expansivi, dar şi pentru că sunt izolaţi pe insula lor. În timp ce francezii nu ascund nimic din ceea ce fac şi gîndesc, iar situarea lor continentală face ca ei să fie centru propagator al turbulenţelor reformatoare din Europa.

Idealul Germaniei este o orânduire socială *„ne varietur"*. Se ştie vag că nu este totul perfect în acest sistem de organizare a lucrurilor: dar este de preferat această orânduire imperfectă, decât alte riscuri.

În mod evident suntem subjugaţi şi exploataţi: rămâne de văzut dacă nu am fi şi mai mult în altă situaţie. Unii au acceptat responsabilitatea puterii: foarte bine,

aşa nu trebuie să ne mai amestecăm!

Că societatea funcţionează prost, n-are importanţă, atâta timp cât noi ne îmbogăţim.

Pe scurt, ceea ce găsim în Europa ne-romanizată sau prost romanizată este o acceptare orbească a ceea ce există cu condiţia să ne putem îmbogăţi, o combinaţie între starea de spirit a francezului obişnuit din timpul lui Napoleon al III-lea şi cel al lui Ludovic Filip.

Faptul că popoare precum poporul englez şi poporul francez luptă neîncetat pentru a transforma totul sau o mare parte a mecanismului social, religios, pedagogic, ştiinţific, literar şi mai ales economic, iată un lucru care depăşeşte înţelegerea celorlalte popoare mai slabe şi lucru care este mai ales jenant. Fără francezi şi englezi, lumea ar putea trăi atât de liniştită, în calmul delăsării! N-o să se poată oare niciodată să-ţi vezi liniştit de treburi?

De asemenea, Ostwald visează la un sistem social în care fiecare şi-ar primi sarcinile unul de la altul: guvernantul comandă şi guvernatul execută, şi totul merge bine, pentru că lucrul odată terminat eşti liber să te îndopi cu bere cât vrei.

Religia constituie însă un obstacol; jandarmul altul, institutorul, încă unul, judecătorul de asemenea; totul este atât de uşor; lucrurile sunt atât de simplu de combinat între ele. Chiar trebuie să vină uragane de idei

noi, care bulversează această ordine armonică, când din Franța, când din Anglia, fără încetare?!

Chiar trebuie ca teoriile științifice germane, atât de bine întemeiate prin enorme volume, să fie fără încetare distruse de critica liberă a savanților de peste Rhin și Canalul Mânecii?! Oare niciodată aceștia nu vor lăsa să se stabilească o oarecare certitudine? Ei bine, pentru că sunt atât de vinovați de dezordinea seculară, n-avem decât să-i desființăm cu totul: Franța întâi, apoi și Anglia. Și atunci, lumea întreagă se va liniști, va putea să doarmă sub sabia Hohenzollern-ilor...

Iată ce conține formula, aparent confuză și anodină a lui Ostwald. Vedea deja pusă sub sechestru gândirea prin suprimarea muncii libere și autonome. Germanii nu înțeleg cum un Curie a putut să-și facă descoperirile într-un hangar în care intrau ploaia și vântul, sau cum un Anatol France, acest critic care desființează orice, poate face parte din Academia Franceză, sau cum un Byron și un Shelley au îndrăznit să fie niște boemi, iar un Verlaine să bea absent.

Francezii și englezii li se par germanilor moderni, mai degrabă locuitori de pe Marte și nu de pe Terra.

VIII

Deci germanilor ostwaldieni le displace nu atât individualismul în sens obişnuit (căci nu există popor care să-şi admire şi să-şi slăvească atât personalităţile: Schiller, Goethe, Mommsen[1], Virchow[2], Wagner, Bismarck[3], Moltke[4], Wundt[5], Ostwald însuşi, Siemens[6], Hindenburg[7] etc., aşa încât englezii şi francezii par nişte

---

[1] Theodor Mommsen (1817- 1903), profesor de drept, istoric, membru al partidului liberal. A primit premiul Nobel pentru literatură în 1902 (nota trad.)

[2] Rudolf Virchow (1821-1902), medic şi om politic german (nota trad.)

[3] Otto von Bismarck (1815-1898), om politic german. A reprezentat Prusia la dieta de la Frankfurt (1847), apoi la Sankt-Petersburg (1859) şi apoi la Paris (1862). Numit preşedintele Consiliului Prusiei de către Wilhelm I, care nu putea obţine de la Landtag creditele militare necesare reformei lui Moltke – cu ajutorul cărora Prusia a obţinut o armată model (1862) - şi a instaurat în Prusia un regim autoritar, lucru ce a fost posibil întrucât regele avea încredere totală în el. În 1864-1871 Bismarck a desăvârşit unitatea Imperiului german pe două căi: Austria, înfrântă în

ingrați pe lângă ei) cât amprenta specifică a individualismului așa cum îl concepem noi, adică *inițiativa*.

Aceasta este marea calitate care caracterizează aceste două popoare: fiecare, oricât de mic ar fi în grupul general sau special, își atribuie dreptul natural de a schimba într-un fel ceea ce există deja.

Politicianul, economistul, ofițerul de artilerie, inginerul de orice specialitate, savantul, artistul, muncitorul, agricultorul, toți caută neîncetat să introducă noul în mecanismele prestabilite, să inventeze ceva, mașină sau jucărie, teorie științifică sau formă de artă. Oricine care trăiește în celelalte țări ale lumii și are acest spirit de inițiativă este nefericit la el în țară și nu poate să trăiască și să se simtă în largul său decât în Anglia sau în Franța.

Apare aici chiar tentația de a disprețui ceea ce există

bătălia de la Sadowa (1866) a fost eliminată din Confederația germanică; războiul franco-german (1870-1871) s-a sfârșit cu victoria germanilor și anexarea de către aceștia a regiunii Alsacia-Lorena, urmată de proclamarea Imperiului german. Cancelar al imperiului și președinte al Consiliului Prusiei, Bismarck a dominat scena politică timp de opt ani, impunând în Europa un sistem de alianțe bazat pe izolarea Franței. (nota trad.)

[4] Helmuth von Moltke (1800-1891), mareșal german (nota trad.)

[5] Wilhelm Wundt (1832-1920), considerat unul din fondatorii psihologiei moderne (nota trad.)

[6] von Siemens, familie de industriași germani (nota trad.)

[7] Paul von Hindenburg (1847-1934), mareșal german, care l-a numit pe Hitler cancelar al Reich-ului în 1933. (nota trad.)

deja, pur şi simplu pentru că aceasta creează impresia unui lucru mort. Se caută viul, crearea vieţii.

Singura dintre celelalte ţări în care acest spirit joacă un rol important este Statele Unite: este un talent care vine de la englezi şi francezi şi care riscă să se piardă sub influenţa germană. Acest război are pentru Statele Unite marele avantaj de a le fi atras atenţia asupra unui mare pericol, acela al căderii în rutină, înglobată de Ostwald în *principiul organizării.*

Şi acolo lupta decisivă între cele două principii ale activităţii umane, până acum restrânsă la cercurile intelectuale, s-a impus în atenția publicului întreg. Mai mulți germani reveniți din America mi-au spus că este un popor de *încurcă-lume:* dovadă clară a neînțelegerii de către majoritatea germanilor a activității libere.

Într-un război ca acesta, apăsător şi lung, caracterul național definitoriu iese încet la suprafață. Se poate spune că sunt puse aici față în față, pe de o parte spiritul de inițiativă individuală, adaptabilitatea, disprețul pentru detaliile nesemnificative, considerate ca atare graţie criticii rapide, dorința de a întrebuința amănuntele esențiale, dorința de răspândire a ideilor, sentimentelor şi activităților, capacitatea de schimbare a opiniei colective sub şocul unor impresii noi, deci însuşi caracteristicile ce au făcut istoria Franței şi a Angliei.

De cealaltă parte: disciplina mecanică, mersul în

turmă către moarte, abolirea voinței personale, anihilarea forțelor individuale și individualiste, încrederea absolută în puteri impuse de tradiție și păstrate prin violență și teroare, suprimarea spiritului critic considerat factor de insubordonare, sentimentalismul copilăresc față de o entitate, *Reich-ul*, fabricată artificial și nu bazată, ca în patria franceză, pe o evoluție lentă a sentimentelor și intereselor comune.

Armata germană nu are decât o aparență de coeziune: îi lipsește acest element al legăturii morale pe care o asigură conștiința echivalenței între conducători și conduși.

Încă de la Caroligieni, armata reprezintă exact imaginea Germaniei, masă amorfă continuu zdruncinată fără a fi totuși complet destrămată, dar și fără a fi reușit vreodată să constituie un tot autonom.

Dacă prin organizare înțelegem juxtapunerea artificială a unor elemente dinamice impersonale, Ostwald are perfectă dreptate. Germania este țara cel mai bine organizată cu putință. Locuitorii săi au fost reduși la statutul de rotițe pe care un declic le pune în mișcare automat, care continuă să se miște într-un unic și același fel până când un nou declic le suprimă forța motrică.

Guvernul imperialist și-a asumat rolul mecanicului și toți au încredere în el, sau mai degrabă el le ordonă să

aibă încredere în aptitudinile sale.

Mai întâi a pornit maşina înainte; se constată deja simptomele marşarierului. Mai târziu va demonstra că, fără virtuozitatea sa, s-ar fi zdrobit complet de zidul armatelor aliate. Astfel că, până aici, totul arată că formula lui Ostwald este exactă în cazul germanilor.

Îi vroiau dresaţi: dresaţi exact în maniera prevăzută. Mor la ordine, trăiesc şi procreează la ordin, îşi măresc sau micşorează hrana la ordin, îl proslăvesc pe Hindenburg la ordin, îl vor ucide dacă vreţi, la ordin; vor găsi responsabili şi trădători la ordin; şi se vor felicita la orice la ordin.

Numai că, această mecanizare a individului şi a naţiunii nu li se pare o soartă de individiat europenilor ce au fost educaţi în cultura greco-romană şi franco-engleză. Umbra vulturului, deşi imperială, este totuşi umbră. Noi vrem să trăim sub soare. De asemenea, organizarea ostwaldiană nu ne încântă deloc. În ciuda dorinţei germanilor, de a organiza întreaga Europă după modelul Reich-ului, aceasta le va refuza cadoul. Acest sistem a existat în Franţa în vremea lui Napoleon I. Au fost necesare mai multe schimbări în decursul secolului al XIX-lea pentru a face din nou respirabilă atmosfera în Franţa în care erau pe cale de a se pierde generaţii, una după alta.

Cât despre englezi, încă de la „*Habeas corpus*” ei

înlăturaseră orice posibilitate de stabilire a unei organizări mecaniste. În lupta lor împotriva lui Napoleon, intereșului comercial, colonial şi politic li se adaugă un interes moral: victoria Împăratului ar fi însemnat moartea libertății individuale engleze, chiar a celei intelectuale. Scriitorii francezi din acea vreme ştiau despre ce este vorba. Ostwald propune deci un ideal pe care englezii şi francezii l-au respins odinioară. În van se străduieşte Wilhelm al II-lea să-l copieze pe Napoleon I.

IX

Pentru ca să nu mi se reproşeze că exagerez, voi cita cîteva pasaje dintr-un articol recent al lui G. von Below, profesor la Universitatea din Heidelberg, despre *Militarismul şi cultura intelectuală germană* [1]:

„Germanii contestă energic posibilitatea unei separări între cultura intelectuală germană şi militarism. Mai ales profesorii universitari din Germania au declarat că distrugând ceea ce se numeşte militarism, s-ar distruge în acelaşi timp cultura germană; şi trebuie să admitem că mărturia lor are o anume valoare în acest caz. Socialiştii germani... gândesc la fel".

„Înflorirea literaturii germane a fost strâns legată de marile evenimente politice". Autorul îi citează ca fiind produse ale prusianismul politic şi militar pe:

---

[1] Scientia, 1915, cartea a 2-a, pg. 103-111

Lessing. Kant, Fichte, Hegel, toată şcoala de istorici (Niebuhr, Ranke etc.), romancierul Th. Fontane, marii chimişti, ceea ce dovedeşte următorul lucru: „Cultura germană şi puternica sa pregătire militară s-au dezvoltat întotdeauna împreună; nu este posibil să le separi una de cealaltă, şi cu atât mai puţin să o distrugi pe una pentru a o conserva pe cealaltă”.

„Cuvântul şi ideea de militarism provin din Germania, iar duşmanii săi şi le-au însuşit”. Dar mai departe citim: „Avântul marilor înarmări militare nu se datorează Germaniei, ci lui Ludovic al XIV-lea”

„Întregul popor german, muncitori, profesori, agricultori, comercianţi şi industriaşi declară în unanimitate: *fără militarism cultura intelectuală germană nu ar exista.*

„Dacă se distruge poziţia politică şi militară a Germaniei, departe de a elibera sau de a sprijini cultura sa intelectuală, nu se va reuşi decât sugrumarea ei, iar lumea ar fi privată de unul dintre cele mai importante elemente ale progresului”.

Să admitem că M. de Below nu ar fi o autoritate însemnată. Dar iată ce proclamă Wilhelm Wundt, cel mai mare filozof al Germaniei moderne, într-o carte recent apărută[2] : „Nu, nu vom urma sfatul pe care ni-l dau inamicii noştri, de a ne debarasa de militarismul

[2] W. Wundt, Die Nationem und ihre Philosophie, Leipzig, 1915, pg. 144.

nostru. Vom mai avea nevoie de el, nu doar ca să ne apărăm pe uscat şi pe apă şi să garantăm pacea, dar şi pentru că datoria serviciului militar universal a devenit pentru noi mijlocul de educare care dă tinerilor noştri agilitatea fizică şi devotamentul la datorie (Pflichtreue) chiar pe timp de pace!".

Ştiu din surse directe (mi-e imposibil în acest moment să dau nume) că marea majoritate a scriitorilor şi savanţilor germani nu împărtăşesc opiniile pe care le-am citat mai sus[3].

Dar pot măcar să citez cuvintele pe care mi le-a spus cu zece ani în urmă, regretatul A. Dietrich, care a fost profesor de istoria religiilor şi de arheologie clasică la Heidelberg, şi în plus unul dintre cei mai inteligenţi oameni ai Germaniei moderne. I se propusese o catedră la Berlin, refuzase şi, explicându-mi refuzul său a adăugat: „Oamenii aceştia de sus îşi închipuie că toată lumea în țara noastră este gata să se lase să i se pună o botniță de aur!".

Se poate constata că de atunci, Prusia a făcut progrese în tactica sa de distrugere a inteligențelor libere.

[3] Celebrul manifest a fost semnat de 93 de „intelectuali", majoritatea teologi şi istorici, cei mai mulţi din Berlin şi Leipzig, sau direct infeudaţi Prusiei: Germania numără peste 1500 de profesori universitari obişnuiţi şi extraordinari. Ordinul de a semna nu a fost executat peste tot întocmai. Ştiu că guvernul german a considerat această cifră derizorie, drept un eşec moral neaşteptat.

Încet, încet nu mai făceai carieră în Germania decât dacă pactizai cu Berlinul. Toţi aceia care în orice domeniu refuzau să se supună îşi vedeau viitorul definitiv compromis. Şi în această ţară, a nu funcţiona legal, însemna pur şi simplu a te condamna la sărăcie şi oprobiu.

Ne întrebăm mai ales cum pot savanţii să raţioneze astfel prin sofism[4].

Faptul că o oarecare înflorire intelectuală şi ştiinţifică a coincis în Germania cu intensificarea militarismului nu înseamnă că aceasta a fost cauza reală a acestei înfloriri. Este o coincidenţă, care se explică nu printr-un element eficient, ci printr-un foarte mare număr de elemente.

Se poate constata ceea ce a realizat acest regim: nu îndrăznim să evaluăm ceea ce a fost reprimat.

Cât despre mine, ţinând cont de relaţia mea deja de lungă durată cu anumite cercuri ştiinţifice germane, susţin că, dacă, în loc să îndure jugul prusac, Germania s-ar fi constituit mai întâi în imperiu federal sau republică

---

[4] Nu cred că am demonstrat în detaliu că nici în Marea Britanie, nici în Franţa, nici în Olanda, nici în Italia, progresul ştiinţelor, literelor, artelor nu a fost vreodată în istorie, o rezultantă a „militarismului". Din contră domnia militarismului în Franţa, în vremea lui Napoleon I, a determinat o stagnare în producţia intelectuală superioară. Acţiunea militarismului asupra progresului, din toate punctele de vedere, din Statele Americii de sud este şi mai tipic.

centralizată, producția sa intelectuală şi artistică ar fi fost mult mai însemnată şi mai ales mai originală şi mai diversă.

Pe de altă parte, să pretindem că militarismul este cauza înfloririi comerciale germane ar însemna să nu luăm în considerare întreaga istorie economică a acestei țări. Comerțul a fost dintotdeauna adevărata preocupare a germanilor.

Era oare Marea Ligă Hanseatică[5], care a funcționat patru secole şi a cucerit piața mondială, un produs al militarismului sau dimpotrivă a trebuit să se apere de el[6], pentru ca până la urmă să-i cadă victimă?

Cât despre comerțul țărilor danubiene, nu s-a creat totuşi sub tutela armelor, dar a sucombat din cauza atacurilor soldaților lacomi? Ei bine, ar trebui ca în loc să discutăm să urmăm întocmai formula lui Ostwald, articolul lui Below, afirmația lui Wundt, să ne înclinăm în fața competiției recunoscute a acestor trei psihologi, să admitem împreună cu ei faptul că germanii moderni sunt atât de moi, atât de lipsiți de energie şi de inițiativă personală, încât dacă nu sunt conduşi cu sabia nu fac nimic bun în nici un domeniu, politic sau intelectual sau chiar militar?

---

[5] Marea Ligă Hanseatică – liga comercială a oraşelor germane medievale, apărută în secolul al XIII-lea.

[6] Adică împotriva diverşilor principi (termenul general german este: das Fürstentum).

Această apreciere a temperamentului compatrioților lor ar fi mai crudă chiar decât cele ale inamicilor acestei nații.

X

Franța a păstrat din tipul de organizare napoleonian ceea ce era util: centralizarea administrativă sub toate formele. Cel mai bun lucru pe care-l are de făcut acum este să dea din nou mai multă autonomie financiară comunelor de la țară și să elaboreze o diviziune teritorială bazată pe marile regiuni naturale. Nu poate fi vorba nici să se revină la un sistem de împrăștiere exagerată a forțelor și a responsabilităților, nici să se consolideze un sistem centralizat devenit deja prea rigid pentru complexitatea vieții moderne. Englezii nu au un sistem centralizat comparabil cu al nostru. Și nici nu-l vor avea pentru că le-am oferit probe ale unor experiențe ce dovedesc cât de periculos este un astfel de sistem. Ei au păstrat din Evul Mediu o mai mare elasticitate administrativă și consideră că le este bine așa cum sunt.

Atunci când un efort centralizat va fi necesar, știu ce să facă, pentru că nu ar fi prima oară în istoria lor când ar trebui să facă față pericolului suprem. Consideră că un instrument de guvernare atât de puternic, convenabil pe timp de criză, este jignitor pentru libertatea și onoarea cetățeanului în timp de pace.

Mecanismul social sub toate formele sale funcționează destul de bine în aceste două țări fără să aibă nevoie de lecțiile ultimului născut dintre statele europene sau să fie tentate să-l imite. Și-au modificat încet-încet mecanismele vechi pentru a le adapta noilor necesități, și au adăugat de asemenea și calitățile de inițiativă care le sunt recunoscute ca esențiale.

Această transformare continuă care nu se poate face dintr-o dată, nici la ordin, le-a părut adepților rigidității prusace un simptom de destrămare. Este dimpotrivă, dovada vitalității acestor două națiuni, așa cum mecanizarea germană este un semn evident de îmbătrânire. Dorind mult să regleze și să se reglementeze pe sine și pe alții, au ajuns să omoare spontaneitatea. Este ceea ce s-a întâmplat în Germania.

Pentru a înțelege cum suntem noi organizați este suficient să studiem experiențele oferite de război. Este sigur că nici belgienii, nici francezii, nici englezii, nici rușii nu erau „pregătiți". Putea fi pregătit doar acela care plănuia o agresiune și care cunoștea mecanismul

agresiunilor inopinate. Actualul rege al Prusiei nu a trebuit pentru aceasta decât să-i imite pe strămoşii săi care au invadat Saxonia, au smuls o fâşie din Polonia, au luat Hanovra Schleswig-Holstein, au învins Austria la Sadowa şi au profitat de falsa „depeşă de la Ems"[1].

Faptul că ţările atacate nu erau „pregătite" nu dovedeşte nimic pro sau contra valorii de organizare socială pe timp de pace. Dacă noi am fi vrut să fim agresori, în maniera prusacă, germanii ar fi fost cei „prost organizaţi„. Dar nu aceasta este problema. Trebuie să înţelegem cum a fost suportat şocul şi cum s-a realizat organizarea aliată care să se poată opune modului de organizare imperial. Orice spectator imparţial realist, este obligat în momentul acesta să să admită că maniera franceză şi engleză de a organiza rapid ceva cu mijloace improvizate este superioară manierei germane.

Din aproape nimic, englezii şi francezii ştiu şi reuşesc să facă ceva practic. Nu au pus doar o stavilă marii armate germane; au consolidat-o mai apoi la fel de bine ca un inginer olandez.

Valurile pot izbi oricât, grăbite şi furioase: digul nu poate fi dărâmat. Acesta a fost primul act al organizării aliate.

[1] Falsa depeşă de la Ems, făcută publică de Bismarck, conţinea informaţii conform cărora dinastia Hohenzollern ar râvni la tronul Spaniei. Şase zile mai târziu, Franţa a declarat război Prusiei.

Cel de-al doilea se joacă în acest moment. Digul ne-a permis să gândim la adăpost sistemul următor de ofensivă. A fost de ajuns să aplicăm aici regulile normale ale centralizării administrative. În nici un caz în aceste domenii Franța nu are nevoie de lecții de la Germania.

De mai bine de 100 de ani mașina funcționează, permanent îmbunătățită; a fost de ajuns să se schimbe o parte din personal, să se militarizeze o altă parte pentru ca starea de criză să nu aibă nici o repercusiune asupra mecanismelor.

Germanii au de partea lor experiența concentrărilor, convoaielor de trupe, a munițiilor și a proviziilor.

Sunt mai bine de 300 de ani de când au învățat cum să manevreze acest mecanism special. Traversarea Canalului Mânecii nu putea constitui pentru ei o problemă nerezolvabilă, nici măcar dificilă.

Deci nu în această direcție vom putea descoperi fapte noi. Englezii și francezii au dus atâtea războaie încât unul în plus nu ar putea să-i demobilizeze. Dar ceea ce este nou, este felul cum acest război a luat o formă pe care nici un strateg, nici vreun teoretician nu o prevăzuse.

Singurul calificativ pe care îl găsesc este de: *război industrializat.*

Nu înțeleg prin aceasta utilizarea mașinilor, a motoarelor de orice fel, a invențiilor industriei (auto-

mobile, aeroplane, mitraliere, explozive, submarine, gaze asfixiante, etc.). Dintotdeauna, în toate războaiele, combatanţii au întrebuinţat industria timpului respectiv. Este la fel de normal faptul că europenii moderni se folosesc de fizică, chimie, precum era şi faptul că Arhimede utiliza lupa pentru a incendia de la distanţă corăbiile inamice, sau pe cât era de normal să încendiezi în Evul mediu cu ajutorul „feu grégeois„[2] sau să-l însărcinezi pe inginerul Vauban[3] să distrugă sau să construiască pe rând fortăreţe.

În mod normal, automobilele noastre înlocuiesc casele asiriene şi egiptene, iar gloanţele noastre săgeţile cu vârf de piatră cioplită ale popoarelor preistorice.

De asemenea, „războiul cârtiţelor„ nu este nou; Cezar a construit tranşee pentru a învinge Alesia, iar ale noastre nu sunt decât ceva mai perfecţionate decât ale lui. Soldaţii romani erau la fel de buni la săpatul tranşeelor cât şi în bătălie; iar chinezii au ridicat pe 3000 de km lungime un zid de apărare pe care puteau trece două care de luptă. Războiul modern foloseşte doar mai multe procedee tehnice şi mai perfecţionate, muncitori mai buni şi mai mulţi, aceasta cu o egală virtuozitate în toate taberele.

---

[2] Feu gregeois – amestec inflamabil şi incendiar folosit în secolele XIV şi XV în asedii şi în bătăliile pe mare

[3] Sebastien de Vauban (1633-1707), mareşal al Franţei şi comisar general al construcţiilor. (nota trad.)

Dimpotrivă, faptul nou la care mă refer nu există decât în tabăra celor doi aliaţi principali, dar nu şi în cea germanilor.

XI

Aceste trei mari armate aparţin unor tipuri diferite. Aceea a englezilor este o armată de voluntari; cea a francezilor – armată naţională; cea a germanilor – armată dinastică[1]. Dacă armata este învinsă, soarta dinastiei Hohenzollern este în joc. Chiar învinşi, englezii nu şi-ar detrona regele; poate francezii şi-ar schimba preşedintele, deşi nu este sigur; dar Republica va supravieţui.

Orice armată dinastică are ca pivot o disciplină ierarhizată şi separare totală între corpul ofiţerilor şi cel al soldaţilor. O armată naţională are ofiţeri de meserie,

[1] Nu vorbesc decât puţin despre Belgia pentru că ea este într-o situaţie anormală, poate unică în istorie. Armata sa actuală este „naţiunea înarmată", deviza sa: „Uniunea face puterea" este realizată în totalitate şi tot ce va fi spus mai departe se aplică mai degrabă belgienilor decât celorlalte popoare aliate ale Europei.

care integrează ofițeri de ocazie, dar toți păstrează o relație directă cu oamenii, pentru că sunt în aceeași măsură fiii aceleiași națiuni. În fine, într-o armată de voluntari, ofițerul este și mai mult la același nivel cu soldatul, pentru că nu se distinge de el decât temporar pe timpul luptei, și aceasta în calitate de specialist competent, nu în alt fel; în afara luptei, în pauze, de exemplu, jucând fotbal, el poate fi pentru un timp subordonat unuia dintre oamenii săi.

Această caracterizare a celor trei armate le determină modul de organizare: ierarhie strictă; supunere oarbă, considerarea oamenilor drept materie primă industrială *(Menschen-material);* acest termen crud aparține unui teoretician german; evaluarea mecanică a oamenilor; mase, atacuri, retrageri, bravură, stoicism, bucurie, doliu, speranță, victorie, totul în ordine[2].

În armata franceză: simpatia generală de la cel mai mic soldat, trecând prin întreaga scară a ofițerilor până

---

[2] Inconvenientele chiar militare ale dresajului german au fost descrise de mareșalul von der Goltz într-o Adresă către Asociația pentru pregătirea militară a tinerilor germani; la sfârșitul lui aprilie 1915: „Am observat la bătălia de la Yser că tinerii noștri merg la luptă cu o vie ardoare și mare curaj au. Dar nu prea reușesc să se organizeze rapid și eficient după luptă, să-și găsească un adăpost și să aștepte ordine de sus; pe scurt, nu pun suficient în practică maxima Asociației tinerilor germani: „Omul este ceea ce este prin el însuși". La fel când trebuie depășite diversele obstacole ridicate de inamici, sau să atace prin surprindere sau să evalueze mijloacele de apărare ale adversarului, oamenii noștri nu fac față misiunii lor!

la cel mai mare general, deci sentiment de solidaritate permanentă, disciplină şi supunere absolută liber consimţite; respect şi întrebuinţare a calităţilor individuale; evaluare afectivă a puterii de acţiune a fiecăruia; atragerea puterii conştiente a voinţei, sentimentelor şi gândirii în direcţia mai bună, dat fiind un scop precis de atins şi bine explicat dinainte.

În armata engleză, înrolarea fiind un act liber consimţit şi acceptat, toate celelalte acte, printre care şi supunerea absolută păstrează acelaşi caracter; fiecare om îşi păstrează valoarea sa de individ autonom; nu pot exista nici promovarea nici înjosirea cuiva deasupra sau dedesubtul altora; toţi simt ceea ce simte fiecare; fiecare vrea ceea ce vor toţi; şi vor cu toţii acelaşi lucru şi au acelaşi scop de atins, căci nimeni nu este obligat să se înroleze.

Ceea ce înseamnă pe scurt că modul de organizare al armatei germane este bazat pe subordonare; acela al armatei franceze pe egalitate, iar cel al armatei engleze pe libertate.

Dar această formulă nu este decât preliminară. Ea nu explică atitudinea popoarelor german, francez şi englez în timpul conflictului. Pentru a merge mai departe în analiza noastră, trebuie să vedem de unde se recrutează luptătorii.

XII

Nu există nici o îndoială: patru cincimi din ei, în toate cele trei armate, vin din agricultură, din ateliere şi din uzine. Sunt deci „armate muncitoreşti", care nu sunt puse în faţă, şi aceasta cu atât mai mult cu cât opt luni de război au micşorat în toate taberele numărul ofiţerilor şi subofiţerilor de meserie. Dacă războiul nu ar fi durat decât două sau trei luni, ar fi avut doar un aspect militar, ca toate celelalte războaie anterioare. Dar dimensiunea efectivelor a impus o strategie mai lentă, din cauza dificultăţilor de aprovizionare de tot felul. Ce s-a întâmplat atunci? Adaptându-se acestei noi stări de fapt, acestei forme speciale de viaţă în comun, pot chiar să spun acestui tip de societate specială, obiceiurile de pe timpul de pace au ieşit din nou la suprafaţă. Acesta este motivul pentru care soldaţii au „lucrat" din greu să se

omoare, să sape tranşee sau să le cucerească, exact ca şi cum ar fi lucrat la câmp sau în uzină, cu aceeaşi răbdare, cu aceeaşi grijă de a-şi câştiga cinstit pâinea, făcând un lucru aşa cum trebuie, acelaşi fatalism în faţa sorţii (o maşină poate fi la fel de periculoasă ca şi un obuz), aceeaşi supunere în faţa ordinelor, şi în fine acelaşi spirit de într-ajutorare de care se dă dovadă între camarazii de atelier.

Astfel se explică calmul belgienilor, francezilor şi englezilor care a uimit atât de tare lumea întreagă. Dar obiceiurile muncitoreşti nu sunt aceleaşi în toate cele trei mari ţări. Muncitorul german este legat prin organizare de subordonare; el este în aceeaşi măsură sclavul patronului cât este şi soldatul ofiţerului său. Deci armata germană, deşi muncitorească în majoritate, rămâne pasivă, şi asta cu atât mai mult cu cât masa ţăranilor din Germania ignoră total spiritul proletar modern. Dacă am compara frontul cu o imensă uzină ai cărui soldaţi sunt muncitori, se poate spune că ofiţerii sunt maiştrii (şefi de echipă), generalii sunt directori, iar generalul este patronul. Se poate spune şi că munca acestor muncitori specializaţi germani este stabilită după aceleaşi norme ca şi lucrul în uzinele adevărate, adică bazate pe exploatare, storşi cum sunt de către maiştrii cu galoane, orgolioşi şi nemiloşi.

Uzinele germane erau conduse milităreşte în timp

de pace; supunerea față de maistru trebuia să fie oarbă și totală[1] ; grevele erau înăbușite prin violență directă sau indirectă, adică printr-un arbitraj obligatoriu întărit de sancțiuni severe.

Dresajul cazarmei avea ca scop să înfrângă omul pentru totdeauna, să facă din el un soldat perpetuu; studenții, profesorii, institutorii erau militari fără uniformă. Pe scurt, întreaga Germanie nu era decât un imens câmp de luptă, condus în stilul disciplinei prusace. A fost de ajuns să se înlocuiască haina sau pulovărul cu uniforma militară pentru a obține o armată docilă și lipsită de orice inițiativă. Starea de război nu a adus nici o schimbare mentalității colective; aceasta exista dinainte, în viața civilă profund militarizată și a rămas așa în sensul absolut specific germanilor. Formula lui Ostwald ni se clarifică acum definitiv. Regele Prusiei a mers mult mai departe decât Napoleon: a reușit să facă din germani mașini automate de război, apte exclusiv pentru război, chiar în activitățile de pe timp de pace. Niciodată în istoria umanității, nu se mai văzuse o asemenea răsturnare a valorilor. Putem înțelege de ce unii germani s-au extaziat în fața acestui adevărat tur

[1] „Spiritul de disciplină care domnește în armata germană, este același cu cel căruia îi datorăm înflorirea noastră economică; sistemul militar este o școală pentru muncitorii noștri; iată concentrat într-o formulă militarismul nostru“ a spus un economist german, citat elogios de G. Von Below, loc.cit., p. 110.

de forță și în fața excelenței abstracte a unei metode inventate de Frederic al II-lea și puse în practică sistematic, timp de un secol și jumătate, de către urmașii săi.

Dresajul bărbaților a acționat bineînțeles și asupra femeilor germane. Ele se comportă acum ca niște buni soldați, mai puțin câteva dizidente, fără îndoială soțiile sindicaliștilor revoluționari. Toate celelalte execută întocmai ordinele primite, mănâncă coji de cartofi la comandă, își donează monedele de aur, bijuteriile, vesela. Până într-o zi, când...

Se înțelege de ce nici armata, nici poporul german nu aduc teoriei generale acea noutate care te impresionează în formarea și atitudinea celor două armate și a celor două popoare aliate.

XIII

Dat fiind faptul că soldații noştri sunt în cea mai mare parte muncitori şi agricultori, ei cunosc, dacă nu întotdeauna teoria, cel puțin în practică, totul despre specializarea şi diviziunea muncii, despre randamentul maxim, despre amortizarea capitalului, despre transformarea rapidă a materialului.

Toate aceste noțiuni de economie politică se aplică foarte bine în războiul actual, pur şi simplu pentru că acesta este de lungă durată. Cu cât soldații noştri trăiesc mai mult timp în această stare de război, cu atât devin *mai bine calificați* în acest tip de muncă necesară; ei execută cu îndemânare şi calm ordinele maiştrilor-ofițeri; le place să-l asculte pe patronul lor, care este generalul Jofre.

Dar această muncă în comun are un alt caracter decât

în viața civilă: existența fiecăruia depinde aici într-o mai mare măsură de îndemânarea şi competențele tehnice ale tuturor. În plus, nu încape discuție în ceea ce priveşte scopul care trebuie atins, nici în ceea ce priveşte sentimentul de solidaritate ce uneşte toți luptătorii pe front. Aici intervine modul special de organizare economică, aşa cum a evoluat ea în Franța şi în Anglia de 30 de ani încoace.

Aici deja nu se mai trăia sub regimul exploatării absolute – bineînțeles cu atât mai puțin sub un regim de muncă militarizată – ci într-o *stare de tranziție de la exploatare către cooperare*. Această remarcă importantă ne va permite să stabilim o formulă.

Cuvinte obişnuite precum eforturi şi pericole comune, identitate a sentimentelor, orientare generală a voințelor, au căpătat o altă semnificație în zilele noastre, fie în viața civilă, fie în starea de criză prelungită care este acest război.

Nimic impus, nimic ierarhizat nu mai rezistă, caracterul modern fiind stabilit pe baza noțiunii de echivalență individuală şi de fraternitate activă. Această idee începea să se impună în toate domeniile înainte de război, şi în ambele țări cu aceeaşi forță. Simpla enumerare a faptelor este de ajuns.

În ştiință, literatură şi artă se formaseră asociații destinate să simplifice munca, să mențină contactul între

indivizi. Se instituiseră numeroase congrese pentru a ţine la curent cu progresele obţinute indivizii care locuiau departe de marile centre. Pe scurt, s-au pus în comun descoperirile ştiinţifice şi teoriile în curs de formare. Congresul a devenit o formă indispensabilă a vieţii moderne. Invenţia asociaţiilor de acest tip datează din timpul Greciei Antice şi a fost reînnoită de italieni în Renaştere, apoi s-a perfecţionat în toate statele civilizate.

Este deci o chestiune de organizare cunoscută deja de mult timp. Dar s-a adăugat la aceasta un spirit nou: acela al muncii în comun. Acesta este începutul unui tip de organizare a muncii foarte diferită de cea a admiratorilor germani ai militarismului, pentru că fiecare îşi păstrează aici autonomia şi nu este toată lumea supusă ordinelor unui şef unic. Aceasta înseamnă colaborarea conştientă şi liberă[1].

În plus, în aceste domenii indivizii au tendinţa de a-şi veni în ajutor, fie prin împrumuturi de documente, fie înfiinţând case de ajutor pentru bătrâneţe, boală, etc.

Tendinţa spre cooperare este bineînţeles mai evidentă în domeniul economic, unde a căpătat forme diverse. Englezii au înfiinţat primii societăţile cooperative de consum, „*Wholesale societies*", al căror principiu

[1] Deci cu totul altceva decât sistemul ierarhizat şi uniformizator preconizat de Ostwald în articolele sale din „Scientia", 1912.

s-a extins apoi în toate țările. Există de asemenea și societăți cooperative de producție, fondate de această dată pe experiența franceză, sticlăriile, cooperativele viticole, etc., formă de organizare care este încă la începuturi. Acolo unde patronatul și-a înțeles interesele, și mai ales direcția noii tendințe, a fost înființată participarea la beneficii, formă care vine probabil din Statele Unite. Aceasta unește cel mai bine activitățile unui grup de lucru, fără deosebire de specialitate. În fine, englezii au elaborat un sistem de plată al salariilor, de control al actelor patronale și al produselor muncitorilor, care elimină rigiditatea teoretică și face industria capabilă să se adapteze fluctuațiilor neîncetate ale pieții mondiale.

Există multe alte forme mai mult sau mai puțin reușite de înțelegere, cum ar fi arbitrajul. Acesta nu poate avea valoare, în concepția noastră modernă, decât dacă părțile contractante acționează în deplină libertate, de acceptare sau refuz.

Viața fiind doar o succesiune de compromisuri între forțe opuse, totul se reduce la cum se grupează aceste forțe. În Germania, unde dorința de cooperare fusese anihilată prin puterea cartelurilor patronale, s-a instituit principiul autorității. În cele trei mari țări moderne cei interesați direct de colaborare au rămas liberi și au format pe de-o parte sindicate muncitorești de toate

formele, pe de altă parte sindicate patronale de diverse tipuri. Producătorii fiind uniţi s-au constituit şi de cealaltă parte în asociaţii speciale ale consumatorilor, căci fiecare este pe rând producător sau consumator. Acest tip de comerţ abia începe să se răspândească.

Tot pe baza cooperării s-au instituit societăţile pe acţiuni, asigurările, societăţile de ajutorare mutuală, de asigurare împotriva accidentelor, bolilor.

Dezvoltarea rapidă a ideii de reciprocitate dovedeşte că recurgerea - întotdeauna umilitoare - la o autoritate superioară, începe să fie ceva neobişnuit. Nu mai eşti ajutat din milă: oamenii se ajută între ei din solidaritate, suferind de aceleaşi neajunsuri şi pericole.

Pe scurt, în toate domeniile[2] (cititorul va spori cu uşurinţă această enumerare rapidă) o nouă orientare se făcea simţită în primii 14 ani ai secolului XX. Duritatea luptelor economice, introducerea concurenţei în toate formele de activitate îi obligă pe oameni sau să trăiască într-o continuă stare de luptă, sau să găsească un „*modus vivendi*„ bazat pe acorduri bilaterale, nu impuse de sus, ci aranjate între ei.

Acest spirit de cooperare egalitară lipsea organizării militar industrializată a Germaniei, şi deci nu putea exista în armata sa. În timp ce, deja dezvoltat ca tendinţă

---

[2] Las pentru mai încolo studiul principiului de cooperare în domeniul politic.

colectivă şi parţial realizat în practica intelectuală, industrială şi comercială a celor două naţiuni aliate, spiritul de cooperare constituie baza de coeziune a armatelor engleze şi franceze şi caracterizează modul lor specific de organizare.

Un alt fapt social vine să reglementeze punerea în practică a cooperării în această stare de criză: identificarea războiului cu un sport. Îm vechime, sporturile erau neorganizate: vânătoarea, pescuitul, cursele de cai, jocurile de îndemânare şi de forţă ca săritura provensală. Este meritul englezilor de a fi reglementat mai întâi sporturile pe bază industrială, cu diviziunea şi specializarea muncii, maximum de randament prin antrenament sistematic; apoi, după o perioadă de tranziţie, au aplicat sportului acest spirit de egalitate şi cooperare pe care Ostwald îl numeşte cu dispreţ „individualism". Metoda engleză a fost adoptată de către francezi, în acelaşi spirit deopotrivă industrial pentru activitate şi cooperativ pentru sentimentul de legătură. În Germania, dimpotrivă, sporturile au căpătat repede un caracter militarizat, cu autocraţia şefilor de echipă şi subordonarea jucătorilor consideraţi nişte simple rotiţe ale unei maşinării.

Generaţiile care sunt pe front au fost toate mai mult sau mai puţin marcate de sport, englezii mai mult ca francezii. Astfel, sportul a întărit muncitorilor, ţăranilor

şi burghezilor luptători, conştiinţa solidarităţii egalitare în care distincţiile necesare sunt instituite în vederea scopului comun şi în raport cu abilitatea tehnică, *„skill"-ul* fiecăruia, fără a ţine seama de situaţia socială, de avere, de vârstă, de gradul militar, de meserie. Circulă deja mai multe anecdote în legătură cu aceasta, care au mirat mult publicul.

Un căpitan de echipă de fotbal, luptând ca simplu soldat, dacă toţi ofiţerii companiei sunt omorâţi într-un atac, va lua de la sine comanda, va avea obiceiul să grupeze şi să dirijeze oamenii. Sau alta: un maistru dintr-o mare uzină are conştiinţa, chiar în timpul luptei, că deţine o autoritate morală ce poate fi utilă în caz de nevoie. Un tânăr burghez, care a jucat polo sau a concurat într-o cursă de automobile, are obiceiul să-şi păstreze sângele rece în momentele dificile şi ştie să se servească de toţi muşchii pentru a da maximul de efort la momentul dorit.

Sportul şi cooperarea sub toate formele, departe de minimaliza personalitatea, o exaltă printr-un fel de concentrare a forţei active care emană din noi toţi. Nici retragerea, nici asaltul, nici chiar nesfârşita aşteptare în tranşee nu pot stinge energia morală a unui om ce se simte *de bună voie* solidar cu *companionii* săi.

Acest cuvânt vechi, care exprimă clar ideea pe care o analizez eu, redă exact situaţia actuală. Toţi aceşti

soldați sunt de fapt „tovarăşi" (companioni) ai unei asociații în care toți se ajută între ei, iar muncitorul şi şeful nu sunt catalogați decât după meritele utile operei comune.

XIV

Să analizăm acum acele părți din cele două popoare care sunt în spatele armelor. Dat fiind marea superioritate numerică a nevestelor de cultivatori, de muncitori agricoli şi mineri, de muncitori în atelier şi uzină, atitudinea acestora este cea care dă tonul întregii națiuni.

În mod normal, atitudinea nevestelor de muncitori nu poate fi, în zilele noastre, în stadiul actual al civilizațiilor noastre, alta decât este: calmă, răbdătoare, marcată de o speranță tenace. Deoarece tații, soții, frații, fii sunt pe front, femeile se află într-o situație pe care o cunosc demult din experiență: *sunt ca în timpul unui şomaj prelungit sau în timpul unei greve.*

Englezoaicele şi franțuzoaicele se comportă deci, în acest moment, cum se comportau în viața civilă atunci când existența nu mai era asigurată decât prin ajutoarele

sindicale sau mutuale, şi când bărbaţii erau pentru moment siliţi fie la inactivitate, fie să plece în masă pentru a căuta loc de muncă. Pe timp de grevă, rolul femeilor este acela de a rămâne calme, de a aştepta cu răbdare cursul evenimentelor şi de a ridica moralul bărbaţilor. Este tocmai ceea ce fac ele astăzi.

Ideea de căsătorie şi-a schimbat considerabil sensul în ultimii 20 de ani în ţările noastre, sub influenţa progresului general, şi de asemenea sub influenţa răspândirii uniunii libere, asocierii cooperative între doi indivizi ce se consideră egali. În Germania, căsătoria şi-a păstrat caracterul dinainte, în care femeia se supune bărbatului, iar tatăl este conducătorul militar al trupei familiale. Această subordonare a femeii a dispărut de mult timp în ţările anglo-saxone; necunoscută de gali şi de franci, a fost introdusă în Franţa prin romanizare, care în acest domeniu, nu aducea decât o concepţie orientală, ce păstra rigiditatea iniţială a Islamului. Factorii sociali care au condiţionat evoluţia modernă a raporturilor de egalitate între bărbat şi femeie sunt complecşi. Ceea ce ne interesează aici este să constatăm efectul lor. Bărbatul şi femeia colaborează în zilele noastre la orice lucrare comună, liber acceptată şi dacă copiii colaborează şi ei, o fac din proprie voinţă, căci autoritatea paternă absolută nu mai face parte din obiceiurile epocii. Ceea ce înseamnă că femeile din

Franța și Anglia simțeau încă de la începutul războiului ce atitudine vor trebui să adopte ele.

Evident, există diferențe între femeile franceze și cele engleze; englezoaica este mai încordată și mai agresivă; franțuzoaica este mai moale și mai afectuoasă. Dar rezultatul global este identic: în nici un caz nu este supunerea pasivă, militarizată a femeilor germane.

Să analizăm acum burghezele și comerciantele. În general se știe că femeile din burghezie sunt și au fost întotdeauna în Franța, colaboratoarele soților lor în afaceri, de la cele mai simple până la cele mai complicate. Rolul soțiilor de mari intermediari, de mari comercianți, de directori ai marilor magazine pariziene, rolul soțiilor de mari armatori de la Havre, Bordeaux, Marsilia, sau al soțiilor marilor industriași lionezi a fost întotdeauna la fel de important, uneori chiar mai important decât cel al soților. Colaborarea soțului și soției în afaceri este una dintre marile forțe ale Franței. Desigur, străinii nu bănuiesc acest lucru, căci franțuzoaica, din cochetărie își ascunde influența directă pe care o posedă; are toate cheile, dar nu le poartă ostentativ la gât; este o gospodină excelentă, dar consideră că poate fi astfel rămânând însă și elegantă. Văzând femei împodobite, vesele, pline de viață, mereu râzând și distrându-se, străinii cred că franțuzoaicele sunt frivole și își petrec tot timpul lor la oglindă. Nu

ştiu că arta franţuzoaicei constă în a şti să rămână agreabilă ascunzând privirilor celorlalţi mărunţişurile meschine ale vieţii cotidiene.

La fel, englezoaica e obişnuită să muncească foarte mult; dar vrea să fie o doamnă, chiar săracă şi cere să fie tratată nu ca vitele la jug, ci ca o fiinţă umană, care odată terminat lucrul, are dreptul la o personalitate completă şi la respectul tuturor. Bărbaţii au plecat ca voluntari, femeile rămân ca voluntare. Fiecare la treaba lui. Cele care sunt capabile vor face în timpul războiului munca, aşa zis masculină, aşa cum fac la uzină sau la birou. Şi aici se remarcă deci diferenţa tipic engleză a activităţii industriale.

Soţiile de comercianţi şi de funcţionari au deja experienţa stărilor de criză numite stagnarea afacerilor, repercursiuni mondiale ale marilor crahuri, efecte ale cartelurilor şi trusturilor etc. Ajutorul lor practic şi moral a fost întotdeauna binevenit în aceste momente grele, aşa încât bărbatul să-şi poată asuma responsabilităţile.

În prezent, ele trebuie să dea dovadă de aceeaşi energie, căci bărbaţii nu mai sunt acolo pentru a le proteja de diverse dificultăţi. Nu este deci momentul să-şi piardă cumpătul, să se lamenteze, să plângă. Trebuie păzite bunurile comerţul, uzinele, totul trebuie păstrat în bună stare pentru ca la întoarcere să se poată relua totul fără întârziere. Şi, dacă el nu va reveni, trebuie

să fie totul în regulă astfel încât familia să poată suporta greaua pierdere. Abia după ce ordinea firească şi cursul normal al lucrurilor vor fi restabilite, femeile noastre îşi vor putea permite să plângă....

Dacă femeile engleze şi franceze se conduc de o manieră ce merită astăzi admirația lumii întregi este pentru că, prin eliberarea lor progresivă de sub jugul masculin, ele şi-au căpătat conştiința propriei lor for forțe, a rolului lor, a valorilor colaborării lor în acelaşi timp materială şi morală. Acesta este rezultatul acestei tendințe spre dezvoltarea „individualismului” pe care Ostwald o priveşte ca pe o formă înapoiată „de organizare”, pe care noi dimpotrivă o privim ca pe un pas înainte spre un ideal şi mai frumos.

XV

Totuşi, se pare că dacă teoreticienii germani au constatat la noi un factor social pe care îl numesc peiorativ „individualism”, şi chiar admiţând că acest termen nu ar fi tocmai exact, înseamnă totuşi că există, în felul nostru de a fi şi de a trăi, ceva ce îl nedumireşte pe observatorul străin.

Este sigur că un individ francez sau englez sau chiar italian ori nord-american are o personalitate mai accentuată decât un individ german şi se străduieşte mai mult să facă această personalitate vizibilă tuturor. Acest lucru se observă în sate cât şi în oraşe, în toaletele bărbaţilor cât şi în ale femeilor. Se încearcă în aceste patru ţări să nu semeni cu vecinul; în timp ce în Germania tendinţa spre uniformitatea exterioară este vizibilă chiar în marile oraşe ca Berlin sau München.

Franțuzoaica este mereu la modă dar adaugă întotdeauna ceva ce suprimă monotonia; nemțoaica este la modă cu o supunere pasivă şi preferă chiar o modă ca *„Reform Kostüm"* care să fie astfel încât nici o modificare de detaliu să nu fie posibilă. La fel, bărbații adoptă în Germania, un fel de uniformă civilă care este echivalentul uniformei militare. Nu aş şti să spun dacă această tendință germană este o consecință a militarizării generale, sau dacă, anterioară acesteia, ea a contribuit rapid şi profund la această militarizare.

În ceea ce priveşte aparența exterioară, cel puțin, diferența între germani pe de-o parte şi francezi şi englezi de cealaltă parte este frapantă. Acest simptom are o mare valoare explicativă. Ceea ce este valabil pentru costum este valabil şi pentru arhitectura caselor, a străzilor, a piețelor urbane, pentru mobilier, pentru arta domestică. Curentele estetice se impun în Germania ca la ordin; de la un mic număr, adesea susținut de mari seniori sau de prinți, apoi se extind în întreaga Germanie asemenea unei pete de ulei, fenomen pe care noi l-am cunoscut în Franța în vremea Regalității sau în perioada Imperiului, dar care a dispărut încet-încet din obiceiurile noastre. Nu mai există deloc la noi un model impus decât pentru clădirile şcolare. În rest, invențiile şi gusturile individuale înfloresc cât se poate de liber, astfel încât toate marile noastre centre vor căpăta curând o identitate

proprie. În timp ce Koln, München, Hamburg, Leipzig, etc. semănau din ce în ce mai mult cu Berlinul, Lyon, Marsilia, Bordeaux, Havre, Nancy etc. dobândeau o fizionomie din ce în ce mai diferită.

Victoria aliaţilor va avea cu siguranţă ca efect suprimarea tendinţei germane către uniformizarea exterioară, care pornea de la Berlin, în timp ce victoria germanilor va omorî definitiv spiritul german, altădată autonom şi creator, şi ar acţiona şi asupra spiritului inventiv al celorlalte ţări europene pentru a-l limita pe cât posibil.

Fenomenul se remarcă în aceeaşi măsură şi cu aceeaşi forţă în tot restul vieţii sociale. Nu înţelegem cum a fost posibil ca francezii să se fi supus pentru un timp unei curent german contrar spiritului lor. Astfel, Asociaţia Studenţilor era o pastişă a asociaţiilor germane; în învăţământul nostru superior fuseseră adoptate câteva procedee pedagogice care făceau din elev un sclav intelectual al profesorului; în mai multe industrii s-a încercat să se facă din muncitorii noştri simple maşini bipede. Această perioadă a durat de altfel puţin timp: către 1905 putea deja fi considerată ca terminată; şi după acest război vom evita să recurgem la sisteme de constrângere ale căror efecte demoralizatoare le-am putut vedea la vecinii noştri.

Ostwald este cu siguranţă prea inteligent ca să

denigreze sub numele de individualism fenomenele semnalate mai înainte, şi aceasta cu atât mai puţin cu cât este el însuşi o minte puternică, un individ foarte energic. Ştie la fel de bine ca şi noi că tocmai indivizi şi personalităţi practic vorbind grosiere obişnuite dar puternice, sunt cei care au creat Germania modernă. Ar trebui deci să ni se pară perfectă formarea şi reuşita acestor indivizi.

De unde tragem concluzia că dacă unora le recunoaşte forţa individuală, îi neagă totuşi dreptul de a apărea la alţii. Ceea ce înseamnă că se află încă la vechea separare a oamenilor de elită şi a animalelor de mase. Celor ce formează masele le neagă dreptul de a fi personalităţi, în virtutea transpunerii sistemului militarist în domeniul moral şi intelectual. Vede în fiecare un soldat sau un ofiţer înmatriculat la fel, lucrând pentru mica oligarhie a oamenilor superiori, printre care se numără şi el, bineînţeles. Ceea ce revoltă în viaţa franceză şi engleză este posibilitatea care li se oferă indivizilor obişnuiţi de a fi totuşi ei înşişi, de a nu-şi abandona calitatea lor esenţială, personalitatea, în profitul conducătorilor. Dau această interpretare pentru că un coleg german mi-a spus într-o zi că este uimit de felul de a se purta al birjarilor noştri şi al şoferilor de taxi; de exemplu, fusese revoltat de modul familiar în care un birjar din Marsilia îi vorbise pe tot parcursul

drumului de la gară la Joliette. Şi-a terminat remarcile astfel: „Voi francezii sunteți total lipsiți de respect uneori”. Ce puteam să-i răspund? Dacă un german modern, chiar instruit, numeşte „respect uman” subordonarea totală a personalității salariatului aceleia a angajatorului şi consideră că dând bani în schimbul unei munci dobândeşte un drept asupra psihicului celui ce execută această muncă, nici o obiecție nu este posibilă. Este o concepție asupra lumii, o „Weltanschaung” definitivă şi imuabilă, care nu poate fi decât distrusă, cum a fost sclavia prizonierilor de război sau a oamenilor de culoare.

XVI

Totuşi, nu trebuie să ascundem faptul că sub termenul de individualism se găseşte poate un defect naţional pe care Ostwald şi alţi germani l-au putut constata sub diverse forme. Fac aluzie la o manieră de comportament tipic franceză foarte răspândită înainte de război şi care pe cale să atingă maximul de efect. Doar că nu găsesc pentru a o denumı decât termeni vulgari: este tendinţa „de a te durea în cot", de a nu-ţi păsa, „de a o lua la sănătoasa" sau altfel spus „de a trage fiecare spuza pe turta lui".

Orice domeniu am analiza în Franţa dinainte de război, există o parte a oamenilor în care fiecare grupă trăia pentru sine şi în luptă cu toţi ceilalţi; fiecare familie forma un mic tot egoist; fiecare individ se simţea foarte puţin legat de cel de lângă el; fiecare trăgea spuza pe

turta sa fără să-l intereseze vecinii; se căuta doar avantajul personal fără să-i pese nimănui de cel al micii sau marii comunități; oamenii se uneau pentru a împiedica reuşita personalităților marcante, fără a vedea dacă nu cumva comunitatea locală sau națională nu ar avea de suferit din cauza acestei pierderi dinamice...În timp ce un alt curent, mai vast, încerca să formeze grupuri de cooperare.

Mă mențin în mod voit în formule generale. Aş putea cita un număr mare de exemple împrumutate din viață, din ştiințele pe care le practic şi de la savanții pe care îi cunosc; alții cunosc exemple identice în politică, industrie, comerț, pe scurt din toate domeniile vieții naționale.

Dar nu văd nici un interes în a insista acum asupra unui fenomen colectiv ce aparține trecutului. Tendința spre dizolvare era violent atacată prin constituirea societăților sindicaliste sau mutuale, prin marile asociații ca aceea a învățământului primar sau aceea a feroviarilor şi în domeniul ştiințific prin constatarea că pe această cale ştiința franceză ar fi omorâtă de ştiința germană, americană, italiană, rusă şi chiar japoneză. Războiul a pus problema în toate amploarea sa. Nu mai există acum posibilitatea ca acest egoism specific să reapară în viața socială, căci experiența va dovedi că fără o întrebuințare rațională şi armonioasă, pe bază de cooperare a tuturor

energiilor rămase, după război, Franţa ar rămâne ruinată. Starea de spirit a soldaţilor francezi va constitui liantul ce va menţine unite toate forţele naţiunii.

Este posibil ca Ostwald să facă aluzie tocmai la acest egoism caracteristic anumitor perioade din viaţa popoarelor, atunci când ne acuză de individualism. Dar mă îndoiesc, pentru că ar însemna că el cunoştea foarte bine psihicul nostru colectiv. În acest caz, ar fi văzut şi ar fi spus că aceea nu era decât o formă maladivă şi prin urmare trecătoare a tendinţei fundamentale ce a constituit dintotdeauna forţa de rezistenţă a Franţei, Marii Britanii, şi care le-a permis să se retragă de-a lungul secolelor şi să creeze forme de activitate mereu mai bogate şi mai diverse.

Ceea ce dă frumuseţe şi strălucire unei civilizaţii, nu este uniformitatea sa, ci dimpotrivă varietatea sa. Marile epoci ale istoriei umanităţii sunt acelea în care temperamentele individuale s-au putut exprima în largul lor, fără a suporta vreo constrângere exterioară. Constrângerea militaristă în genul prusac a dezvoltat mai ales mercantilismul sub toate formele, fenomen pe care, cu grandilocvenţa lor obişnuită, germanii a numes *Realpolitik.* Cartagina a murit din această cauză... Geneva, Veneţia, Augsburg au agonizat îndelung... Portugalia, Spania şi Olanda sunt serios afectate... Mercantilismul este otrava din punct de vedere psihic

şi social, cea mai teribilă. Popoarele care acceptă inocularea sa sunt condamnate.

XVII

Organizarea germană în sensul banal al cuvântului a fost şi este încă un instrument al dominării imperialiste, de o factură extrem de puternică; nimeni nu poate nega acest lucru. Ofensiva în Belgia, marşul forțat prin Franța, retragerea, fixarea de pământ dovedesc excelența mecanismului, inteligența specializată a inginerilor, abilitatea tehnică a maiştrilor, supunerea absolută a muncitorilor care l-au perfecționat din ce în ce mai mult până în stadiul funcționării sale actuale. Doar că, este o maşină de război, nu este o maşină aptă să asigure traiul şi progresul unei națiuni pe timp de pace. Oricât ne-am strădui să-i coborâm pe germani la nivelul unei rotative sau al unui lanț nesfârşit, de îndată ce mişcarea va încetini şi va tinde să se oprească, caracterul fundamental, adică de a trăi, de a fi vii, al elementelor

asamblate va ieşi din nou la suprafaţă asupra mecanizării impuse, şi aceasta sub influenţa a doi factori: oboseala şi cel al comparaţia.

Inutil să insistăm asupra oboselii. Aceasta a jucat în istoria civilizaţiei, un rol considerabil cu două faţete: *inerţia şi revolta.* În 1813, Franţa a arătat o indiferenţă profundă pentru soarta personală a lui Napoleon I şi a familiei sale, căci 20 de ani de război îi obosiseră pe toţi supravieţuitorii. Este posibil ca înfrângerea să pară încet-încet poporului german nu o diminuare a naţionalităţii sale, nici o regresiune a naţiunii, ci un ultim act al unei tragedii sângeroase începute acum 150 de ani şi care se sfârseşte prin dispariţia unei dinastii, fapt despre care istoria Germaniei oferă deja exemple[1] .

---

[1] Din păcate influenţa psihică şi fizică ce a deformat atât de tare generaţiile actualmente adulte se exercită acum, conform unui plan perfect combinat, asupra generaţiilor încă nemobilizate, aşa cum o arată Rapoartele Şcolare publicate de Guvernul german de Paşti, toţi tinerii, de la vârsta de 15 ani sunt antrenaţi să ia parte la război în caz de nevoie. Această pregătire este în acelaşi timp morală şi fizică, programele normale au fost abandonate şi înlocuite prin „programe de război”, care constau în a reprezenta războiul actual ca un atentat împotriva paşnicei Germanii, iar victoria sa sigură ca o pedeapsă cît se poate de crudă. Pregătirea fizică constă în marşuri, patrulări, în exerciţii de aprovizionare şi de tir, în manipularea bombelor şi explozibilelor; tinerii sunt puşi să facă fortificaţii, să ridice corturi, să organizeze bucătării de campanie; sunt învăţaţi să citească pe hărţi, să se orienteze. Această educaţie disciplinată este făcută sub supravegherea directă a unei „autorităţi miltare special constituite în acest scop”. Astfel spus, Prusia îşi pregăteşte deja, în cazul în care pacea ar interveni mai devreme, generaţii perfect dresate, incapabile de o critică liberă şi cu atât

Hohenstauffen-ilor vor veni să le ţină companie Hohenzolern-ii şi viaţa naţională va continua ca şi mai înainte, în sfârşit scăpată de jugul care o sufoca.

Principiul revoltei, bine cunoscut în Germania Evului Mediu, în care revoltele, mai ales agrare, constituie un element important al vieţii colective, pare puţin influent în Germania modernă. Nu am întâlnit vreun german căruia ideea de revoltă naţională, adică de revoluţie să nu i se pară culmea dezonoarei, drept amprenta degradantă a spiritului francez şi spiritului englez. Nu tulburările din Berlin vor declanşa o mişcare generală în întreaga Germanie, căci partea cea mai vie, cea mai civilizată a naţiunii, care locuieşte în valea Rhinului a fost supusă aceluiaşi sistem de degradare morală şi psihică precum populaţiile înapoiate din nord. Aceasta ne permite să afirmăm că, în timpul negocierilor de pace, poporul german va fi în mâinile diplomaţilor o pastă căreia i se va putea da forma dorită, doar dacă nu există cu adevărat, aşa cum mi s-a spus, un nucleu de oameni, încă negrupaţi, care vor să refacă o Germanie demnă de cea de altădată.

---

mai puţin de o apreciere obiectivă şi personală a politicii Reich-ului, nici de o revoltă, chiar episodică, împotriva sistemului de exploatare feroce căruia poporul german îi este victimă benevolă. Ceea ce sporeşte dintr-o dată de 6 ori numărul generaţiilor germane care vor fi fost reduse la incapacitatea de a înţelege concepţiile politice, morale şi juridice nu doar ale francezilor şi englezilor, dar şi ale belgienilor, elveţienilor, nord-americanilor etc., pe scurt ale popoarelor realmente civilizate.

Vom vedea atunci cum se va manifesta, de data asta împotriva guvernului prusac, acest factor al organizării, care îi diferențiază pe germani de popoarele *mai puțin civilizate.* Cert este că, dacă un şef se gândeşte să atace privilegiile şi exploatarea cu ajutorul trupelor de muncitori germani, remanierea internă va fi repede obținută. Acesta este inconvenientul dresajului: masele bine dresate se pot întoarce împotriva dresorului.

Comparația va acționa fără îndoială mai profund. De patruzeci şi cinci de ani i s-a repetat acestui popor că scopul scuză mijloacele, că forța învinge în fața dreptății, că succesul aureolează cruzimea, că gloria națională absolvă de orice vină exploatarea, că organizarea în stil prusac determină matematic victoria, că soarta națiunii depinde de hegemonia sa mondială, că inteligența este în slujba armatei, că ştiința şi arta sunt producții dinastice, că Germania nu ar fi nimic fără Prusia, nici Prusia fără Hohenzollerni.

Întreaga politică internă a constat, deci, încă de la începutul războiului, în a întări dogmele stabilite dinainte, contând pe experiență pentru a dovedi superioritatea absolută a acestor dogme. Ori, s-a văzut că organizării germane i s-a opus cea aliată. Lupta, mai întâi strict militară şi brutală, după vechea tehnică, s-a complicat până la a deveni în egală măsură economică şi intelectuală. Politica mondială, care părea la început

neutră sau care trebuia eliminată rapid, începea să aibă un caracter de vădită superioritate. Opera sistematică a patruzeci şi cinci de ani este brusc frânată în dezvoltarea prevăzută, fără a se putea spune exact în ce moment şi care vor fi consecinţele, în toate direcţiile, ale ruperii echilibrului dinamic.

Foarte puţini îşi dau seama în Germania că scopul propus nu va fi atins şi că dimpotrivă, aliaţii şi-au propus un scop care li s-ar fi părut înainte de război germanilor pur şi simplu ridicol, într-atît li s-a părut de enorm.

După victoria aliaţilor, poporul german va trebui să spună: „Ni s-a garantat că modul nostru de organizare va conduce sigur la victorie. Nu numai că am suferit o înfrângere mondială, dar în plus şi o înfrângere strict central-europeană. Dacă organizarea adversarilor noştri este cea victorioasă înseamnă, deci, că este mai bună ca aceea care ne-a fost impusă. Dacă vrem nu să învingem, ci măcar să supravieţuim ca naţiune germană, nu ne rămâne decât să adoptăm sistemul de organizare al francezilor şi englezilor!"

Acesta va fi cu siguranţă, dar poate exprimând în termeni mai amari, raţionamentul germanilor învinşi, aşa cum înfrângerea din 1870 i-a obligat pe francezi să adopte o conduită de reorganizare internă, atât economică, dar şi intelectuală. Germanilor li s-a inoculat cultul forţei brute. Civilizaţia noastră le va arăta că, dacă

vrea, poate pune în mişcare şi mai bine această forţă brută: imediat vor vrea să înveţe de la noi. În fond, ceea ce am spus în lucrarea *„În Algeria"* despre arabii şi berberii din Africa de Nord este valabil şi pentru germanii militarizaţi din prezent, şi fără îndoială pentru o mare parte a umanităţii, civilizată sau nu.

Trebuie să le arătăm brutelor că putem acţiona cu o brutalitate superioară dacă ele ne obligă la acest lucru; trebuie echilibrată cu grijă balanţa egalităţilor, căci orice idee şi orice sentiment generos sunt privite de către indivizi slab dezvoltaţi drept prostie sau slăbiciune. Pentru că francezii sunt dezinteresaţi, sceptici, amabili şi doritori să placă, pentru că certându-se între ei le arată străinilor o politeţe rafinată, mulţi germani prusicizaţi au crezut că este vorba de degenerescenţă, de frică, de laşitate chiar. Trebuie ca pumnul francez să le dovedească faptul că în Franţa nu a murit însă spiritul războinic secular. Trebuie să le scoatem din cap această expresie curentă în toate ţările germanizate: *„Din armen Franzosen; Les pauvres français! (Săracii francezi!)"*[2].

Trebuie să demonstrăm că amabilitatea şi politeţea

[2] Este o formulă banală deja de aproape 30 de ani în Ungaria, Austria, în Germania, Suedia, Norvegia. Am auzit-o, dar mai rar în Elveţia; în Italia de Nord, în Olanda, în Polonia şi în Rusia. Noi suntem „poporul care moare", „poporul care se sinucide", „ultima legiune a Romei", „slabii moştenitori ai unei grele moşteniri", „reprezentanţii degeneraţi, graţie metisajului nostru, ai vechiului ideal germanic", „bancherul ce profită de

tipic franceze ascund o mare fermitate de caracter, o voinţă neînduplecată şi sunt calităţi conştient dorite, marca unei înalte evoluţii a comportamentului. O astfel de demonstraţie este necesară uneori în afara Europei, asta este de înţeles, dar la un popor european cu care relaţiile noastre sunt mai mult decât milenare, să considere un aliat moale naţiunea franceză, acest lucru este total de neînchipuit.

Există un precedent care ar fi trebuit măcar să-i facă să ezite: campaniile Revoluţiei conduse în mijlocul luptelor interioare neîncetate[3]. Acestea au fost *naţionale* şi din aceasta şi-au tras forţa victorioasă. Nu trebuie judecată Franţa după războiul din 1870, care nu a devenit decât spre sfârşit, atunci când nu mai puteau să-şi salveze onoarea, un război naţional propriu-zis. La început a fost un război dinastic, exact cum este pentru Germania războiul actual în ciuda tuturor minciunilor presei controlate şi reduse la tăcere.

Nu putem pretinde că istoria se repetă. Dar este posibil să constatăm nişte paralelisme, condiţionate de identitatea cauzelor fundamentake. Hohenzollern-ii au

naţiunile tinere şi sănătoase". Aceste drăgălăşenii îţi sunt spuse (uneori chiar imprimate) cu tandreţe.. Până când va fi judecată valoarea unui popor şi a unui individ doar după brutalitatea sa imediată, după sângele şi lacrimile pe care le face să curgă, după ce în conştiinţa sa animală şi supunerea sa la opiniile gata fabricate?

[3] În acest timp a existat chiar un membru al Convenţiei naţionale, matematicianul Lazare Carnot care „a organizat victoria!"

încercat să facă ceea ce au reuşit Capeţienii[4], toate dinastiile noastre regale şi în fine cei doi împăraţi ai noştri, şi anume să reuşească unificarea unei ţări bine delimitate, locuită de rase de origini foarte diferite. Apoi şi-au reluat în contul lor planul de subjugare politică şi economică a Europei.

Dar în toate aceste direcţii au ajuns prea târziu. Nu au putut pune mâna decât pe abia jumătate din Germania, pe doar un sfert din ţările de limbă germanică. Iar planul lor de hegemonie s-a lovit de popoare deja foarte bine constituite, hotărâte să reziste până la ultima picătură de sânge acestei înrobiri. Ultimul pe care ar fi trebuit să-l atace este poporul francez, pentru că, Republică fiind, orice atingere adusă teritoriului său se adresează nu guvernului ci integrităţii sale naţionale, cu atât mai puternică cu cât a devenit mai conştientă prin înfrângerea din 1870. Şi apoi, istoria Franţei e deja atât de îndelungată şi complexă, încât nici o surpriză nu mai poate zdruncina această ţară aşa de tare cât să-şi piardă cu adevărat, nu spun capul, ci spiritul său de a reacţiona în faţa pericolului, atât defensiv cât şi ofensiv!

[4] Capeţienii – dinastie de regi ai Franţei care a fost la putere din 987 în 1328. (nota trad.)

XVIII

Aprecierea sistemului sclavagist impusă germanilor de către Prusia pare străină imensei majorităţi a germanilor. Recent, încă, filozoful Wundt[1] se mira că se poate spune despre naţiunea sa că este „militarizată până în măduva oaselor".

---

[1] Wundt, loc. cit., p. 143-144. La pag. 135 el spune despre compatrioţii săi „Ne vedem altfel decât ne văd celelalte popoare şi suntem în realitate o problemă mondială". Dar nu, este mult mai simplu. Francezii, englezii şi oamenii liberi din toate ţările se miră doar că un popor întreg, activ, întreprinzător şi instruit care i-a dat umanităţii pe Goethe, Schiller şi Wagner, indivizi liberi şi puternici, se conformează şi chiar îşi găseşte gloria în sclavia psihică. Trebuie să semnalez aici faptul că Wundt şi mulţi germani nu iau cuvântul militarism decât într-un sens denaturat expres. Interpretează în manieră proprie pe Herbert Spencer şi spun că acesta nu a vrut să înţeleagă prin militarism decât o organizare socială subordonată unei „armate de meserie" pentru că în vremea aceea nu se cunoşteau „armatele naţionale" moderne, constituite pe baza serviciului militar obligatoriu şi universal; prin urmare, Germania care are o armată „naţională" nu este, nici nu poate fi „militarizată". Jocuri de cuvinte. Nu e vorba de modul de recrutare, nici pentru Spencer, nici pentru noi, ci de rolul pe care îl dă guvernul armatei în viaţa socială, şi prin urmare de

El reaminteşte legile germane de protecţie socială, facilitatea şi rapiditatea mijloacelor de comunicare, libertatea de mişcare de care poţi beneficia la ţară, cât şi în oraşe.

Nici un argument logic nu poate prevala împotriva

---

starea de spirit a poporului privit în ansamblu. Atunci când o armată profesionistă joacă un rol director, ca în ţările cu lovituri de stat militare, este într-adevăr un caz de militarism; dar dacă o armată profesionistă ca armata engleză dinainte de război nu este decât un instrument de apărare externă ce nu poate interveni în politica internă, nu există militarism. La fel, Franţa şi Germania au armate naţionale, organizate tehnic după acelaşi plan. Dar rolul politic al armatei franceze este nul; ultima tentativă în acest sens, aceea a boulangismului (mişcare politică ce reunea diverşi opozanţi naţionalişti şi antiparlamentari în jurul generalului Boulanger, 1885-1889) a dovedit că obiceiurile noastre nu s-ar mai adapta acestei stări de confuzie a puterilor. Spiritul armatei noastre nu este militarist, căci aceasta este formată din cetăţeni cu aceleaşi drepturi politice şi temporar integraţi de către un nucleu, care este armata profesionistă. Contribuţia Republicii a constat în a introduce în acest nucleu spiritul civil sau mai degrabă civic, care este acela al naţiunii întregi şi al categoriilor incorporate succesiv. În Germania este tocmai invers. Nucleul de instruire este însăşi baza organizării sociale; spiritul acestui nucleu al cadrelor este predat fiecărei noi categorii şi acest spirit este întreţinut metodic de clasele care au terminat. Autorii citaţi mai înainte, cărora li s-ar putea adăuga cu uşurinţă încă 100, sunt de acord în a recunoaşte că spiritul militar şi organizarea de tip militar au pătruns în toate domeniile de activitate: şcoli şi universităţi, uzine şi agricultură. Ceea ce înseamnă că poporul german întreg a fost încet-încet transformat într-o enormă armată profesionistă, suprimându-se orice spirit civil şi mai ales civic. Armata germană naţională este asemenea cu o armată a loviturilor de stat militare, întărită de intruziunea spiritului militarist în rândul femeilor şi copiilor. Aceasta este o formă nouă de organizare, pe care Herbert Spencer nu putea s-o prevadă cu siguranţă şi cu care se pot mândri regii Prusiei, dar cu care germanii inteligenţi nu au deloc de ce să se mândrească prea tare.

senzației pe care o au germanii de a fi liberi la ei acasă.

Şi totuşi, dacă un englez sau un francez, un elveţian, un italian sau un nord american trăieşte un timp în această ţară, începe să simtă un fel de sufocare. O singură comparaţie i-ar putea face pe germani să înțeleagă: sunt obişnuiţi cu atmosfera unei camere închise, căreia i se deschid din când în când ferestrele pentru că fără aerisire s-ar fi produs asfixierea locuitorilor. Această aerisire înseamnă îmbună-tăţirile sociale şi diversele progrese de ordin tehnic, cum ar fi perfecţionarea tehnicii pedagogice sau marea şi rapida răspândire a parcurilor şi a şcolilor pentru copii. Dar dacă intri în această cameră venind de afară, de la aer liber, imediat începi să simţi un fel de opresiune ce devine repede insuportabilă. Oamenii locului susțin că le e foarte bine în această atmosferă rarefiată; cel ce vine continuă să respire cu greutate. Am trăit eu însumi această senzație la Hamburg, la Berlin, la München, la Nürenberg, la Stuttgart, dar niciodată în Italia, în Elveţia sau în Anglia.

Războiul şi înfrângerea vor obliga Prusia să-şi deschidă larg toate ferestrele prin care Germania să poată vedea lumea. Locuitorii ei, deja dresați, vor continua la început să se comporte ca şi cum ar fi încă închişi. Dar cel puţin nimeni nu nu va mai putea închide ermetic aceste ferestre după încheierea păcii. Cine s-a obişnuit să respire din plin aerul drumurilor libere şi al câmpurilor

nu se mai poate mulțumi cu mirosul mucegăit de clădiri vechi.

Dorim ca Wundt, care este în fond una dintre marile minți ale Germaniei moderne, să trăiască suficient încât să-și simtă pieptul dilatându-se sub briza libertății venită dinspre Franța și pentru a înțelege că poate există o altă Germanie decât cea pe care a văzut-o el născându-se și a cărei înfrângere a trăit-o.

Aceasta înseamnă că Germania va fi ștearsă dintre statele europene? Nicidecum. Căci nu ne putem închipui că suprimarea sa totală, nici măcar o dezmembrare, ar recrea Germania nou viabilă dinainte de Războiul Ducatelor. Dar putem concepe Reich-ul bazat tocmai pe marele principiu al cooperării, propagat de către aliați.

În politică, acest principiu capătă nuanțe sau forme particulare dintre care cea mai evidentă este sufragiul universal, prin care toată lumea participă la guvernare.

Structura federativă a Elveției este una dintre aceste forme; și aceea a Statelor Unite și a Commonwealth-ului australian. Noua Belgie, formată altă dată din două entități naționale ireductibile, dar unite acum de dezastru, va fi încă una.

Ceea ce nu trebuie să mai existe este o Germanie care să existe decât pentru o dinastie, care este doar un domeniu de exploatat, un popor de oprimat. Sclavii din antichitatea clasică și din Africa modernă erau fericiți;

asta nu înseamnă că principiul sclavagismului nu este contrar demnității umane. Germanii nu simt nenorocirea sorții lor: noi trebuie să le dovedim că sunt o rușine și un pericol pentru oamenii liberi.

XIX

Felul în care sunt organizate imperiul colonial englez şi imperiul colonial francez, în care, treptat li se acordă autonomie populaţiilor indigene, arată cum o ţară civilizată poate şi trebuie să-şi rezolve problemele. Nu trebuie să asuprim Germania sub pretextul că este deja obişnuită să fie asuprită. Dar trebuie să-i impunem un sistem de guvernare prin care în câteva generaţii orgoliul libertăţii, mândria de a fi liber, să redevină piatra de temelie a edificiului social.

Diplomaţii trebuie să planifice geografia politică a Germaniei. Diferite sisteme deja propuse sunt posibile, mai ales reconstituirea regatului Westfaliei, care ar împinge Prusia înspre nord. E important mai ales ca nici o dinastie să nu mai poată reînnoi, sprijinându-se pe un stat germanic, tentativa Hasburgilor şi a Hohenzolernilor

care de atâtea secole şi în atâtea rânduri au inundat Europa în râuri de sânge.

Idealul ar fi, bineînţeles, o republică germană, căci s-ar putea înțelege cu republicile franceză şi elveţiană, cât şi cu aceste republici mascate, Anglia şi Italia. Dar, afirmă savanţii, poeții şi chiar Gretchen-ele[1] Germaniei, virtutatea esenţială a acestui popor este *Fidelitatea (Treue),* nu fidelitatea față de un ideal de libertate şi justiție, ci fidelitatea, pe care noi am numi-o mai degrabă supunere oarbă, faţă de puterea tradiţională, investită de o maiestate sacro-sfântă, sau, cum spun ei, bizantină.

Orice ar fi sau s-ar alege de Germania, totuşi armatele aliate şi apelul făcut de metropole la colonii constituie un fapt mondial considerabil. Alianţa noastră are un caracter cu totul diferit decât Sfânta Aliantă din 1814-1815, care avea ca scop să reinstaureze în Franța o dinastie alungată de popor, să consolideze tronurile zdruncinate de Napoleon şi să sufoce germenii libertății politice şi intelectuale. Acum rolurile sunt complet inversate. Aliaţii sunt apărătorii libertății şi ai drepturilor încălcate, ceea ce dovedeşte cât de mult a progresat idealul anglo-francez al personalității şi cooperării într-un singur secol.

Iată că până şi Rusia şi-a schimbat tabăra şi îşi pregăteşte astfel intrarea în adevăratul Congres

[1] Gretchen – nume foarte popular în Germania. (nota trad.)

European[2]. Din Sfânta Alianță au supraviețuit ca forțe ale regresiei doar cele două dinastii.

După război, legăturile internaționale cimentate de pericol şi sânge se vor rupe oare? Nu: multe bariere au căzut pentru totdeauna. Încet-încet, chiar şi țările neutre vor fi obligate să ia o poziție şi să privească viitorul dintr-un alt punct de vedere. Forțele dezlănțuite se grupează astfel: sentimentele şi interesele au devenit mai solidare pe întreg pământul, rase diferite au luat contact una cu alta; prejudecățile tenace dispar sub focul de armă; clasele sociale sunt aruncate laolaltă în tranşee. Este pentru prima oară în istoria lumii cînd noțiunea de umanitate apare dincolo de spațiu şi frontiere privite până atunci de netrecut.

Şi toate acestea nu pentru a asigura, cum pretind unii, hegemonia comercială a unei țări sau a alteia. Căci, o dată cu progresele atât de rapide ale invențiilor tehnice, nimeni nu mai poate fi sigur de un viitor bazat pe forță. Sunt două principii fundamentale opuse, fiecare reprezentat de milioane de oameni strânşi în jurul a două

[2] Eu sunt dintre aceia care cred că trebuie să ai încredere în voința țarului şi în promisiunile generalului de a elibera de jugul mai mult decât secular popoarele alogene altădată în națiune şi de a da poporului rus, unul dintre cele mai inteligente şi mai simpatice popoare, libertatea de gândire, libertatea cuvântului, libertatea de acțiune, la care are dreptul. Cine nu cunoaşte contribuția Rusiei la filozofie, artă, ştiință, trebuie să citească o broşură a mai multor specialişti englezi şi redactată de T. M. Machail, „Russia"s gift to the world", Londra, Hodder şi Stoughton, 1915.

stindarde inamice. Unul dintre aceste două principii datează din perioada preistorică şi nu mai are ca apărători decât pe Hohenzollerni, Habsburgi şi pe turci. Celălalt, încă foarte tânăr, îi are ca susţinători pe aliaţi. Astfel se creează în acest moment civilizaţia mondială a secolului XX. Ceea ce se poate formula astfel: ***„Germania şi aliaţii săi trăiesc încă sub regimul exploatării şi supunerii, în timp ce popoarele cu adevărat civilizate vor să organizeze regimul cooperării ce are la bază libertatea. Acesta este marele secret al civilizaţiilor franceză şi engleză moderne".***

XX

Cititorului i s-au putut părea uneori prea categorice generalizările mele. Trebuie deci să-mi argumentez atitudinea în fața unor fenomene atât de complexe, cum sunt fenomenele sociale.

Nu putem numi *fapt* un număr oarecare de acte executate de o colectivitate. Astfel, arta nu este un fapt; dreptatea, libertatea, creştinismul, socialismul, cooperarea, pacifismul, militarismul, nu sunt fapte. Sunt *tendințe,* sau şi mai clar, *mişcări tendențiale.* La fel şi cu salariul, valoarea, moneda, sau în alte domenii, cu credința sau ateismul. Termenul de *fapt social* presupune posibilitatea de a stabili nişte limite precise, lucru imposibil din cauza calității esențiale a acestui fenomen, dat fiind faptul că pornind de la ființe vii conştiente, acestea sunt şi ele în perpetuă stare de transformare, de

progres sau regres, de compromis sau de exagerare.

Dacă spun deci că Germania a fost şi este încă *militarizată,* asta nu înseamnă că toţi germanii, fără excepţie, nici că toate instituţiile lor sunt militarizate, ci că tendinţa generală care este acum mai pregnantă, cea care atrage mai mulţi indivizi şi grupuri, este tendinţa militaristă.

Şi invers: dacă spun că Franţa şi Anglia sunt *cooperaţioniste,* o fac ştiind foarte bine că un număr considerabil de patroni şi de muncitori, legi şi reglementări, sindicate economice şi societăţi ştiinţifice nu sunt sau cel puţin nu pe faţă împotriva cooperării sub diverse forme. Dar există aici, în Franţa, o tendinţă slabă de la mijlocul secolului trecut şi care a progresat încă de la începutul acestui secol în raport geometric, către organizarea cooperativă a tuturor activităţilor individuale şi sociale.

Această tendinţă are la bază practic şi este justificată teoretic în mai multe feluri. Există argumentul interesului material: munca este mai bine făcută, mai repede şi costă mai puţin atunci când este făcută în urma unei înţelegeri continue şi în ciuda unei lupte deschise şi marcate între indivizii care o execută. Există argumentul: e mai bine să orientezi forţele într-un acelaşi sens decât să le laşi să se contracareze în dezordine. Este argumentul sentimental, de asemenea expus de

creştini fervenţi, de psihologi, filozofi, istorici ai umanităţii şi umanişti de orice fel. Este argumentul ştiinţific, pe care economiştii îl întemeiază pe fapte moderne observate direct, iar istoricii civilizației pe studiul evoluției umane. Este argumentul intelectual, care constă în a afirma că prima condiție a dezvoltării originale a inteligenţei fiind minimul de constrângere externă, sistemul cooperativ este cel ce se apropie cel mai mult de idealul practic.

Oricare ar fi aspectul vieții sociale pe care l-am analiza, problema se pune întotdeauna în aceeaşi termeni: ori domină regimul exploatator, ori cel al cooperării. Nu contează că acesta din urmă a fost descoperit doar recent. Umanitatea a trăit sub el încă de la începuturi; nu a conceput posibilitatea de a trăi sub al doilea regim decât de un secol şi jumătate şi nu a început să-l pună în practică parțial decât 30 de ani, mai mult sau mai puțin întâmplător. Dar, descoperindu-l, francezii şi englezii au constatat repede avantajul pe care-l pot avea pentru a ameliora influențele sociale şi relațiile individuale.

Fără puterea care a reuşit să conserve în regimul exploatator militarismul prusac, care acționa asupra națiunilor dimprejur şi chiar asupra restului lumii, aplicările principiului cooperării libere ar fi fost mult mai numeroase şi sistematice în toate ţările civilizate.

Pentru a evita involuţia şi pentru a împiedica stoparea sau distrugerea progresului cooperării trebuie ca citadela militarismului să fie distrusă pentru totdeauna şi în aşa fel încât nici o altă ţară din lume să nu mai poată relua tentativa Hohenzollern-ilor. Nu ne-am putea teme că Anglia sau ţările anglo-saxone ar putea face o asemenea încercare, căci tocmai de la ele ne vin cele mai bune şi mai gândite puneri în practică ale noului principiu. Ar fi de mirare ca Franţa să reînceapă experienţa care i-a reuşit deja atât de rău cu primul şi al treilea Napoleon şi să vrea să rişte să reconstruiască ea organizarea periculoasă pe care a distrus-o cu greu la vecinul ei.

Nu există nici un motiv de temere pentru viitorul Europei. Date fiind sentimentele comune care îi animă pe aliaţi şi imposibilitatea cuceririlor continentale, pentru că acest război îşi are motivaţia şi justificarea în principiul contrar aceluia al cuceririi brutale şi în ciuda unor inevitabile oscilaţii, Europa de mâine va fi continuarea, sau mai bine zis dezvoltarea acestei părţi a Europei care înainte de război era cu adevărat civilizată.

O expansiune în Orient a Rusiei, a Franţei şi a Angliei, o alianţă economică sau chiar politică strânsă între Germania şi Austria germană (dar nu slavă, nici ungară) nu pot servi decît la salvgardarea libertăţilor deja câştigate în Europa centrală propriu-zisă.

Mai mult decât atât: în zilele noastre principiul exploatării mai ales politic şi deja economic nu este un articol de export. Asta i-a făcut Herrero pe germani să simtă, asta ştiu foarte bine francezii şi englezii, care altfel nu ar fi putut conta pe trupele lor indigene. Singura oară când englezii au încercat într-un fel să pună în practică principiul absolutismului, au pierdut regiunile care au constituit apoi nucleul Statelor Unite. Această experienţă le-a fost suficientă. Aşa cum Franţa are în Africa de Nord o soră mai mică, la fel şi Marea Britanie şi-a putut chema în ajutor fiicele „fidele" în maniera germană, emancipată şi cu atât mai devotată.

XXI

Este inutil să luăm în serios părerea unora care nu văd în actualul război decât o luptă pentru hegemonia comercială sau pentru combinaţii pur politice cum au fost dintotdeauna rivalităţile între triburi, între oraşe, cum erau războiul Troiei sau Romei sau Cartaginei, lupta dintre Ludovic al XI-lea şi Carol cel Viteaz, între Carol Quintul şi Francisc I.

În toate aceste ciocniri, principiile fundamentale de guvernământ şi de organizare socială generală erau identice de ambele părţi; era o luptă pentru obţinerea puterii şi a bogăţiei materiale.

Războiul actual intră în aceeaşi categorie ca şi războiul de secesiune, ca şi Revoluţia franceză (împotriva „imperialiştilor"), ca şi Anglia împotriva statelor Americii de Nord, Grecia contra Romei,

Bizanțul împotriva turcilor, catolicii contra maurilor în Spania sau potrivit victoriei unuia sau altui partid, era o concepție stabilită între raporturile individului și statului, ca și a omului față de om care devenea victorioasă și se impunea prin forță colectivităților. Dar această diferențiere nu este pe înțelesul decât al țărilor care au avut deja lupte, principii contrare, ceea ce nu este cazul nici al germanilor, nici al popoarelor scandinave[1] . Din contră, popoarele balcanice știu foarte bine ce înseamnă pentru ei eliminarea turcilor, sau cel puțin a unui stat constituit musulman.

Secolul al XIX-lea, având la bază principiile fundamentale ale Revoluției, a elaborat principiul naționalităților, care înseamnă aplicarea la o grupare omogenă a principiului libertății individuale. Prusia s-a arătat adversarul declarat al acestui principiu în timp ce Franța și Marea Britanie, chiar ținând cont de excepția irlandeză și colonială, și-au orientat politica generală în favoarea acesteia.

Nu mai avem motive să discutăm dacă răspunde sau nu dreptului natural sau dacă este, după caz, în avantajul sau dezavantajul uneia sau alteia dintre marile

[1] Puteți citi cronicile lui P.G. La Chesnais și ale lui Fritjof Palmer în „Mercure de France”, 1 mai 1915 despre atitudinea așa zis „neutră” a acestor popoare în ceea ce privește Belgia și Aliații și puteți compara harta detaliată a „Mării Baltice ca Mare Germanică”, publicată de Petermann’s Mitteilungen din aprilie 1915.

ţări: este un principiu care s-a formulat teoretic în mai multe rânduri şi care a avut, începând din 1815, numeroase puneri în practică, căpătând astfel valoarea unei forţe colective ce nu mai poate fi negată, dar cu care trebuie să ne unim şi căreia eşti uneori obligat să-i cedezi. Chiar Roma, într-o vreme când acest principiu era perceput cu confuzie, a trebuit să-şi organizeze Imperiul astfel încât să pună în vigoare compromisuri locale. Acest lucru ar fi trebuit să i-l amintească istoricii germani lui Wilhelm al II-lea şi lui Francisc Iosif, adăugând: „Ulciorul spart nu merge de două ori la apă".

Se poate vedea că am evitat întotdeauna cu grijă să-mi fondez argumentaţia pe un apel la sentimentele de fraternitate şi de umanitate, tocmai pentru a nu fi taxaţi de „idealism" – în prezent, aceasta din păcate este o insultă – deşi le putem considera de asemenea nişte mari forţe colective moderne[2], care au devenit treptat un element esenţial al atmosferei noastre morale.

Deci, am încercat mai ales să evaluez jocul acestor forţe. Ori, este un simplu fapt de observaţie istorică, faptul că libertatea a fost întotdeauna victorioasă, mai devreme sau mai târziu în faţa forţei sclavagiste şi că, în zilele noastre este mai mult ca niciodată. O caracteristică particulară, după părerea mea primordială

---

[2] Am dezvoltat acest punct de vedere în „În Algeria", capitolele XIV şi XV.

a spiritului de libertate, a spiritului critic intelectual, a învins întotdeauna mai devreme sau mai târziu spiritul de autoritate[3].

---

[3] Scrisoarea deschisă a marelui psiholog american Mark Baldwin, ale cărui opere (Dezvoltarea mentalului la copil şi în cadrul rasei etc.) sunt totuşi un model perfect de tehnică ştiinţifică germană, dar a cărui logică şi concepţii fundamentale nu au fost deformate de tehnică, este un exemplu atât de bine caracterizat de libertatea intelectuală încât consider de folos să o citez aici aproape în întregime

„New-York, februarie 1915
Doctorului Hugo Kirbach, secretar-arhivist al
Ligii Universităţilor germane la New York

Dragă domnule,

Am primit scrisoarea prin care îmi cereţi, în calitatea mea de fost student în Germania, să ader la „Liga Universităţilor germane în Statele Unite", al căror obiectiv este să „ia împreună iniţiativa de a face cunoscut adevărul şi de face înţelese aspiraţiile Germaniei" în ceea ce priveşte „conflictul în care Germania a fost provocată de forţe mult superioare". Aveţi dreptate să gândiţi că, pentru faptul de a fi fost student în Germania şi de a fi studiat în această ţară nu sunt oarecum îndreptăţit să vorbesc despre aspiraţiile Germaniei, şi că sunt dornic să fac cunoscut adevărul. Din aceste motive vă transmit părerea mea personală. Am căpătat-o după o reflexie matură în ciuda şederii mele în această ţară şi prieteniei pe care am avut-o pentru numeroşi germani pe parcursul unei îndelungi cariere universitare.

1. În ceea ce priveşte adevărul – După mine, adevărul este că niciodată vreo ţară nu a avut mai multe motive de a reuni „forţele mult superioare" împotriva unei alte ţări cum au avut Anglia, Franţa şi Rusia împotriva Germaniei şi Austriei. Documentele diplomatice, schimbările înainte de război dovedesc, din partea Germaniei o necinste ruşinoasă, cinism şi calomnie. Germania a lansat o provocare pe care demnitatea şi onestitatea le obligă să o accepte. Datoria şi necesitatea de a lupta se impuneau Franţei şi Rusiei. Doar datoria se impunea Angliei, datoria faţă de Belgia şi

civilizaţie. Este spre onoarea Angliei că a acceptat datoria deşi nu era pentru ea o necesitate.

2. Alt adevăr. Germania face războiul ca o naţiune de bandiţi şi piraţi, trăgând avantaje în toate ocaziile de sentimentele de cavalerism şi de onoare a adversarilor săi. Metodele sale sunt cele ale unui vandalism oficial. Doar dacă ai avea sufletul unui primitiv sălbatic au putea simpatiza cu ea. Apelul său la savanţii şi la profesorii americani nu este altceva decât un afront. Aceşti oameni sunt, într-adevăr în primele rânduri ale acelora care întreţin focul entuziasmului moral, care se străduiesc să menţină idealurile umanei şi creştine, care sunt responsabili de opinia publică şi de spiritul tinerilor. Răspunsul lor, iată-l: Ruşine vouă şi rasei voastre! Profesorii germani de morală şi de ştiinţă propriu-zisă să îndrăznească să „justifice" metodele germane de război şi ambiţiile Germaniei aşa cum sunt dovedite de aceste metode, aceasta este o ruşine pe care corpul universitar german nu o va spăla vreodată. În ochii noştri decăderea morală a Germaniei pare fatală.

3. Un alt adevăr (În legătură cu atitudinea arogantă a germano-americanilor în Statele Unite].

4. Cât despre aspiraţiile Germaniei pe care doriţi să le faceţi cunoscute, acestea nu sunt decât prea evidente, termenul de pangermanism le defineşte, şi acest război arată foarte bine ceea ce înseamnă. Pretenţiile se deduc din mijloacele adoptate a le realiza, iar acestea sunt ruşinoase: violarea dreptului public şi privat, distrugerea celor mai frumoase monumente, documente oficiale mincinoase, „bluff" neruşinat, mine plutitoare şi submarine construite pentru a-i distruge pe oamenii nevinovaţi şi slabi. Cunosc eu însumi exemple de răutate sistematică: „Imnul urii" este cântat la masa împăratului! Ceea ce se urmăreşte prin aceste mijloace, spun apologiştii Germaniei, este să se răspândească peste tot cultura. O cultură care se foloseşte de asemenea arme! O victorie germană ar distruge pentru generaţii întregi orice posibilitate de a soluţiona paşnic problemele politicii mondiale – probleme care rămân nerezolvate din cauza militarismului german.

Iată domnule, expus pe scurt ceea ce cred eu despre adevărul german şi despre aspiraţiile germane. Dacă doriţi sincer colaborarea profesorilor americani care au studiat în Germania, sper că veţi da acestei scrisori o cât mai mare publicitate.

De aceea, dincolo de vicisitudinile luptelor brutale, națiunile care reprezintă politic şi social forța de libertate, iar intelectual, forța criticii libere, dau apărătorilor lor înarmaţi o putere de rezistență şi de acțiune în mod necesar superioară[4] .

Spiritele libere nu au de ce să se teamă de victoria definitivă, în nici un domeniu, a forței autoritare şi sunt convins că după coşmarul prusac, mulți savanți germani se vor indigna ei înşişi de aberația lor de moment.

Nimic nu ne împiedică să presupunem că Germania, o dată debarasată de Hohenzollerni, care rămân unica legătură cu o feudalitate agrariană şi militară, nu va adopta la rândul ei vechile noastre principii adăugându-le principiul nou al cooperării liber consimțite. Aceasta este dorința oricui, care, cunoscând vicisitudinile istoriei universale, consideră posibil un viitor din ce în ce mai epurat de rămăşițele barbariei.

[4] Acest lucru a fost recunoscut în cronicile sale cotidiene din „Journale de Geneve" de către un militar precum colonelul F. Feyler, care pune pe acelaşi plan factorul strategic, factorul tactic şi factorul moral colectiv.

XXII

Această dorință va fi primită prost şi mai ales interpretată rău de nouă zecimi din germani, pentru că guvernul i-a făcut să creadă că lumea întreagă era invidioasă din cauza rapidei lor dezvoltări comerciale, industriale şi ştiințifice. Ca şi cum națiuni atât de pline de inițiativă ca Anglia şi Franța, sau cu viitor atât de promițător ca Rusia şi Statele Unite ar fi putut să se înjosească să aibă sentimente aşa de meschine şi de altfel atât de inutile ca invidia. Ceea ce li se reproşează germanilor, nu este faptul de a fi activi şi întreprinzători, ci îndrăzneala lor de a cere mai mult în lume decât merită cu adevărat, trufia, brutalitatea şi ferocitatea care le-au devenit încet, încet o a doua natură, în fine, această concepție că absența oricărui scrupul este o dovadă de forță.

Fiecare popor are dreptul să considere orgoliul său

național drept o parte esențială a forței sale de rezistență și expansiune. Astfel nu i se poate reproșa unui german faptul că este mândru de nația sa, căreia umanitatea îi datorează într-adevăr un mare număr de genii.

Dar în orice contează maniera. Aceea a germanilor este neplăcută pentru că implică disprețul operei înfăptuite de alte popoare; ea suscită un fenomen de reacție directă, o dorință de rezistență.

Nu cerem toți decât să muncim liniștiți și să ne bucurăm în pace de rezultatele muncii noastre, fără să împietăm vreun domeniu geografic, economic sau intelectual al vecinilor noștri din Europa. Pământul era deja împărțit în suficiente colonii și sfere de influență, astfel încât fiecare națiune importantă să aibă piețe de deschidere conforme nevoilor sale imediate. Se acordase Germaniei o poziție internațională, în același timp politică, vamală și colonială, care îi era de ajuns și domina economic în țări care totuși nu erau supuse dominației politice. Nemulțumită, a supus toate țările, îmbrăcând această invazie brutală în formele grandilocvente: aceasta însemna a arăta lumii întregi scopul direct al expansiunii sale[1].

[1] Iată mai bine de 10 ani de când oricine urmărind îndeaproape dezvoltarea economică a Germaniei fondată pe un sistem financiar înșelător, prevedea clar falimentul sistemului. Am semnalat eu însumi faptul acesta la întoarcerea mea din misiunile cu care mă însărcinase Ministerul Agriculturii; există multe raporturi asemănătoare ale „atașaților noștri

Aceasta nu pornea nici dintr-un sentiment generos ca expansiunea franceză a Revoluţiei, nici dintr-un sentiment de libertate individuală absolută, ca expansiunea engleză, ci doar din militarismul şi în mercantilismul cel mai pur, din teorii pseudo-ştiinţifice total false. Istoria lumii dovedeşte că orice expansiune fondată pe asemenea motive, condiţionate de o mentalitate colectivă inferioară, poartă în sine otrava ce o distruge rapid.

Atunci când le propunem germanilor să renunţe total la militarism şi să se constituie într-o naţiune liberă, aceştia râd şi spun că suntem buni că le recomandăm ablaţiunea voluntară a ghearelor şi colţilor lor pentru ca mai apoi să-i putem sfâşia în voie! Aceasta nu este şi nu poate fi intenţia nici a Angliei nici a Franţei. Aceste două ţări au o populaţie metropolitană destul de mică şi un imperiu colonial enorm: de ce şi-ar complica şi mai mult sistemul de guvernământ prin anexarea sau

---

comerciali". Dacă guvernul german a declarat război a făcut-o în speranţa de a-şi regulariza situaţia financiară, de a pune stăpânire pe regiunile miniere care îi păreau necesare şi de a-şi asigura noi pieţe. Dar aceste oscilaţii economice nu au în evoluţia istoria universală a acţiune atât de puternică precum acelea ale ideilor şi sentimentelor colective. Credinţa în preponderenţa factorului „Realpolitik"-ului în progresul general este o invenţie de cabinet a teoreticinilor germani care a fost acceptată fără drept de apel în toate celelalte ţări, mai ales în mediile industriale şi universitare şi care influenţează majoritatea judecăţilor asupra semnificaţiei reale a războiului actual.

stăpânirea mascată a unei populații „indigene" din Europa, bine constituită şi inasimilabilă!

Nimeni nu le va nega germanilor după un astfel de război faptul că posedă anumite calități virile. Iar ei nu vor mai avea tendința să le nege pe cele ale adversarilor lor. După care, forțele colective se vor reface, exact ca înainte, căci pierderile în bani şi oameni vor fi fost repartizate aproximativ egal între toți combatanții. Superioritatea numerică a populației Reich-ului îi va permite să suporte pierderi triple față de ale noastre. Dar înfrângerea va fi avut ca efect cel puțin distrugerea acestei mândrii de parvenit, acestei atitudini de stăpânire a lumii, acestei neîncrederi guvernamentale în politica internă şi externă care constituia adevărata tară a Germaniei moderne.

Acesta este deci marele secret al civilizației franceze şi engleze, adică europene, şi pe care îl înfățişează formula propusă de mine.

Aceasta elimină principiul milenar şi plin de cruzime căruia umanitatea îi datorează toate nenorocirile şi împotriva căruia a avut loc progresul universal al obiceiurilor, sentimentelor, ideilor, organizațiilor politice şi sociale. Aceasta arată posibilitatea de a crea o Europă nouă pe o bază parțial intrată în practică încă dinaintea războiului şi ale cărei efecte utile şi legislative au fost confirmate prin experiență.

Aşa se pune problema Statelor Unite ale Europei. Nu trebuie să dorim ca aceasta să se constituie prin forță, nici în folosul unei dinastii sau al unei țări. Visul lui Carol Quintul, al lui Ludovic al XIV-lea, al lui Napoleon I, al lui Wilhelm al II-lea în fine, este cu atât mai puțin realizabil cu cât toate popoarele au mai mult conştiință de ele însele. Statele Unite ale Europei se vor constitui normal atunci când principiul modern al cooperării care în politică ia forma federativă va fi pătruns până în cele mai mărunte mecanisme sociale, atunci când fiecare om în Europa va prefera întrajutorare în locul exploatării, fie din interes, fie din sentiment, fie chiar din obişnuință inconştientă şi atunci când popoarele constituite în națiuni independente vor refuza să recurgă la lupta sângeroasă în cazurile când ar fi posibilă înțelegerea şi federația. Anglia va fi probabil una dintre primele care va propune acest mod de grupare a statelor, căci în curând alte pericole, mai grave chiar ca cele de astăzi vor amenința locuitorii Europei şi bunurile lor cele mai de preţ.

Germanii nu înţeleg cum un Curie a putut să-şi facă descoperirile într-un hangar în care intrau ploaia şi vântul, sau cum un Anatol France, acest critic care desfiinţează orice, poate face parte din Academia Franceză, sau cum un Byron şi un Shelley au îndrăznit să fie nişte boemi, iar un Verlaine să bea absent.
Francezii şi englezii li se par germanilor moderni, mai degrabă locuitori de pe Marte şi nu de pe Terra (...) Singura dintre celelalte ţări în care acest spirit de iniţiativă joacă un rol important este Statele Unite: este un talent care vine de la englezi şi francezi şi care riscă să se piardă sub influenţa germană.

ISBN 973-85794-6-5

